

**Ўзбекистан Республикасы Жоқары ҳәм орта арнаўлы
билим министрлиги**

**Бердақ атындағы қарақалпақ мәмлекетлик университети
Социал экономикалық факультети**

«Қорғаўға рухсат етилсин»

Факультет деканы

_____ доц. Б.Сеилбеков

«___» _____ 2012 ж

5340600-«Финанс» бакалавр тәлим бағдарының 4-курс студенти

А. Базарбаеваның

**«Коммерциялық банклердің актив операциялары ҳәм олардың
банк хызметиндеги роли» атамасындағы**

ПИТКЕРИЎ ҚӘНИГЕЛИК ЖУМЫСЫ

Студент _____ Базарбаева. А.

Илимий басшы _____ Жумамуратов Р.

«Қорғаўға усыныс етилсин»

«Финанслар» кафедрасы баслығы

_____ доц. С.Байжанов

«___» _____ 2012 ж

Нөкис 2012

ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ
Питкериўшиниң қәнигелик жумысын орынлаў бойынша
ТАПСЫРМА

Студент _____

(ф.и.о.)

Тәлим бағдары: _____

Қәнигелик жумысының темасы _____

Жумыс басшысы _____

(ф.и.о., илимий атағы ҳәм илимий дәрежеси)

Мәсләхәтши _____

(ф.и.о., илимий атағы ҳәм илимий дәрежеси)

Жумыстың мақсети _____

Орынлаў мүддети

Кирисиў _____ « ____ » _____ 2012 ж

Тийкарғы бөлим _____ « ____ » _____ 2012 ж

Жуўмақлаў _____ « ____ » _____ 2012 ж

Жумысты таярлаў мүддети _____ « ____ » _____ 2012 ж

Басшы _____

Мәсләхәтши _____

(имза)

Тапсырма берилген сәне _____ « ____ » _____ 2012 ж

Қабыл қылдым _____ « ____ » _____ 2012 ж

(студенттиң имзасы)

Тема: Коммерциялық банклердің актив операциялары хәм олардың банк хызметіндеги роли.

Мазмуны:

	Кирисиў	4-7
I-Бап	Актив операциялар хәм олардың банк искерлигиндеги роли.	8-32
	1.1. Актив операциялардың экономикалық мазмуны.	8-9
	1.2. Коммерциялық банклердің актив операцияларының түрлери хәм формалары	10-32
	1.2.1 Кредит операциялары.	10-28
	1.2.1.1 Кредит операцияларының түрлери.	10-20
	1.2.1.2 Хәр түрли мәмлектлерде кредит операцияларының өзгешеликлери.	21-28
	1.2.2 Банктің касса операциялары.	29-32
II-Бап	Коммерциялық банклердің актив операцияларын шөлкемлестириў принципери хәм олардың нәтийжелилигин асырыўды жетилистириў жоллары.	33-58
	2.1. ААКБ «Агробанк» ис-хәрекетиниң улыўма характеристикасы хәм оның актив операцияларының анализи.	33-48
	2.2. Актив операцияларды раўажландырыўдың тийкарғы бағдарлары.	49-54
	2.3. Коммерциялық банклердің жаңа операциялары.	55-58
	Жуўмақлаў.	59-61
	Пайдаланылған әдебиятлар.	62-64

Кирисиў

Мәмлекетимизде теңсалмақлы хәм үнемлилик тийкарындағы экономиканы пайда етиў барасында әмелге асырылып атырған реформалар бүгинги күнде өзиниң нәтийжелерин көрсетип келмекте. Атап айтсақ, қысқа ўақыт ишинде экономикада терең көлемли өзгерислерди әмелге асырыў, халықтың дәрәматларының өсиўин тәмийнлеў, үнемли сыртқы саўда инвестицияларын күшейтириў, аўыл хожалығын реформаластырыў, киши бизнес хәм жеке ибилерменлик тараўын теңсалмақлылықта раўажландырыў, банк-финанс дизими хызметин беккемлеўде, әҳмийетли нәтийжелер қолға киритилди.

Өзбекстан Республикасы халық-аралық экономикалық орталықта тутқан орны жоқары дәрежеде өсип бармақта. Бунда мәмлекетимиз басшысы И.А.Каримов тәрәпинен социал-экономикалық раўажланыў стратегиясының ислеп шығылыўы, экономикалық реформалар мақсети хәм ўазыйпалары, әмелге асырылыўы жолларының анық хәм туўры көрсетип берилгенлиги бас мақсет жолындағы утыслар хәм табыслардың салмақлы болыўына имканият жаратады.

Коммерциялық банклер экономикамыз раўажланыўының қан тамырлары жәнede басқаша айтқанда, экономикамызды бир пүтин эшолон деп алсақ коммерциялық банклер сол эшолонның локомотиви, баслаўшысы деген сыяқлы теңеўлер бийкардан бийкарға келип шықпаған. Хәзирги модернизациялаў дәўиринде бирде бир юридикалық яки физикалық тәрәплер банк хызметлерисиз өзлериниң хожалықларын жургизийи мумкин емес.

Банклер-бул тийкарынан шериклик ислер басланатуғын хәм тамамланатуғын орайлар. Экономиканың турақлы раўажланыўы банк искерлигине, банк басқарыўшыларының конкрет шешимлерине хәм олардың дурыс ис-хәрекетлерине байланыслы. Раўажланған банк тармақларысыз, әсиресе коммерциялық тийкарда хәрекет етиўши банклер ушын, реал хәм пайдалы, нәтийжели базар механизмин жаратыў мүмкин емес.

Коммерциялық банклер-бул пул қаржыларын қайтымлылық хәм төлемлилик шәртлери тийкарында тартыў хәм айландырыў, және де басқа көплеген банк операцияларын әмелге асырыў ушын жаратылған универсал кредит шөлкеми.

Коммерциялық банклер актив хәм пассив операцияларды әмелге асырады. Бул операциялар диалектикалық бирликтің еки карама-қарсы тәреплерине уқсайды. Себеби, пассив операцияларсыз актив операциялар болмайды, актив операцияларсыз пассив операциялар да мәниске ийе емес. Бирақ өткерилип атырған барлық банк операциялары бир мақсетте, яғный пайда алыў, киристи көбейтиў, шығынды азайтыў мақсетинде әмелге асырылады. Банктің актив операциялары банк искерлигинде әхмийетли орынды ийелейди. Себеби, ол кредит ресурслары хәм олардан пайдаланыў менен тығыз байланысly.

Банктің актив операциялары-бул банк өзиниң дәраматын асырыў хәм банк турақлылығын тәмийнлеў ушын өзинде бар болған ресурсларын айландырыў операциялары болып табылады. Коммерциялық банклердің ис-хәрекетлерин олардың актив операцияларысыз қыялға келтириў де мүмкин емес. Актив операцияларын әмелге асырмаған банк бир күнде өмир сүриўи мүмкин емес. Коммерциялық банклердің актив операциялары олардың балансының актив тәрепинде сәўлеленип, олардың пул қаржыларының дереклерин көрсететуғын болғанлықтан, коммерциялық банк дегенде биринши гезекте көз алдымызға олардың актив операцияларын келтиремиз.

Сондай-ақ, коммерциялық банклер өзлериниң актив операцияларын оптимал жайластырыўи нәтийжесинде көбирек пайдаға ийе болып, өзлериниң бос ресурсларын өсирип, өзлериниң ис-хәрекетлерин буннан булайда раўажландырыў мүмкиншиликлерин жаратады.

Мине булардың барлығы мениң таңлаған «Коммерциялық банклердің актив операциялары хәм олардың банк хызметиндеги роли» атамасындағы питкерийши қәнигелик жумысымның темасында сәўлеленген болып, онда хәзирги экономикамызды модернизациялаў басқышындағы Өзбекстан

Республикасының коммерциялық банклерінің актив операцияларының әхмийети таңдаған теманың актуаллығын дәлелдей болып табылады.

Экономикалық мәнісі және актуаллығы-актив операцияларының өткеріліуі және бұл пәткеріу қәнийгелик жұмыста жазылыуының мақсети коммерциялық банклердің актив операцияларының әхмийети және мәнісін теориялық жақтан изертлеу және практикада олардың әмелге асырылыуын анализлеу болып есапланады.

Бұл мақсетлерден келип шығып, төмендегі тапсырмалар қойылды:

Коммерциялық банклердің актив операцияларының әхмийетін анықлау;

Банклердің актив операциялары активлерінің структурасын анықлау және олардың тийкарыларына қысқаша характеристика беріу;

Коммерциялық банклердің актив операцияларының тийкары анализ аспектлерін үйренип шығыу;

Актив операциялардың әмелге асырылыуының тийкары машқалаларын көрсетиу.

Бұл ұазыйпаларды орынлау мақсетінде «Коммерциялық банклердің актив операциялары және олардың банк хызметіндегі роли» атамасындағы пәткеріу қәнигелик жұмысымды төмендегі структурада жаздым. Пәткеріуші жұмысым кирисиу, 2 баптан және жуу мақлаудан ибарат болып, соңында пайдаланылған әдебиятлар келтириледі. Жұмысымның кирисиу бөлімінде таңдаған теманың актуаллығына және әхмийетлилігіне тоқтап өттим. Бірінші бап «Актив операциялар және олардың банк искерлігіндегі роли» деп аталып онда, актив операциялар және олардың банк искерлігіндегі тутқан орны және әхмийети, актив операцияларының экономикалық мазмұны, актив операцияларының түрлері, кредит операциялары, кредит түрлері және формалары, банклердің ұазыйпалары хақында тоқтап өттим. Екінші бап «Коммерциялық банклердің актив операцияларын шөлкемлестириу принциптері және олардың нәтижелілігін асыруды жетилистириу жоллары» деп аталып, онда пәткеріу алды практикада болған ААКБ

«Агробанк» ис-хәрекетиниң улыўма характеристикасы хәм оның актив операцияларының анализи, актив операцияларды раўажландырыўдың тийкарғы бағдарлары, коммерциялық банклердиң жаңа операциялары хаққында келтирип өттим. Жуўмақлаўда изертлеген жумысларымнан келип шығатуғын жуўмақ хәм усыныслар келтирилген.

Питкериўши қәнигелик жумысымның предмети коммерциялық банклердиң актив операциялары болса, объекти ААКБ «Агробанк» Қарақалпақстан Республикасы аймақлық филиалы болып табылады.

Питкериўши қәнигелик жумысымды жазыў барысында ҳукиметимиздиң мәмлекетимиздеги коммерциялық банклердиң хызметин раўажландырыў бойынша Қарарларынан, Президентимиздиң докладларынан, банк иси бойынша көплеген экономистлердиң илимий мийнетлеринен, оқыў хәм методикалық қолланбалардан, экономист илимпазларымыздың мийнетлеринен хәм илимий басшым Қарақалпақстан Республикасы Финанс министриниң орынбасары Р. Жумамуратовтың мәсләхәтлеринен, сондай-ақ, Интернет материалларынан пайдаландым.

Питкериўши қәнигелик жумысымды жазыўда статистикалық хәм экономикалық усыллардан, олардан: таблицалық, графиклик, диаграммалық, орташа муғдарлар хәм индекслер усылларынан пайдаландым.

1-Бап. Актив операциялар хәм олардың банк искерлигиндеги роли.

1.1. Актив операциялардың экономикалық мазмуны.

Актив операциялардың классификациясы бойынша, актив структурасы сыяқлы хәр қыйлы көз қараслар бар:

Букато В.И. хәм Львова Ю.И. пикирлери бойынша, тийкарғы актив операциялар төмендегилерден ибарат:

- Банктің кредит портфелин қәлиплестиретуғын кредит операциялары;
- Инвестиция портфелинің қәлиплесиўине тийкар салыўшы инвестиция операциялары;
- Банк оз клиентлерине корсететуғын ең тийкарғы хызмет түрлериниң бири касса хәм есапласыў операциялары;
- Барлық банк операцияларының жақсы орынланыўын тәмийнлеўши инфраструктураны жаратыў менен байланыслы басқа да актив операциялар.

Лаврушинниң пикиринше, банктің кең тарқалған актив операциялары булар:

- Банк дәрәматларының тийкарғы бөлимин қураўшы ссуда операциялары. Бул операциялардың макроэкономикалық мәниси сонда, бул операциялар арқалы банк хәрекетсиз пул фондларын өндирис, айланыс хәм тутыныў процесслерине қосыў арқалы хәрекетке келтиреди;
- Инвестиция операциялары. Бунда банк өз ресурсларын қымбат баҳалы қағазлар яки хожалық искерлигинде шерик болыў арқалы инвестор сыпатында қатнасады;
- Депозит операциялары. Банклердиң актив депозит операциялары Орайлық банк (корреспондентлик хәм резерв счетлары) хәм басқа коммерциялық банклер есап бетлерине хәрекеттеги хәм узақ мүддетли пул қаржылары резервлерин жаратыў менен белгиленеди;
- Шет еллерден банкке белгили муғдарда дәрәмат келтириўши, хәр қыйлы формадағы, басқа да актив операциялар. Бундай актив операциялар түрлерине шет ел валюталарында хәм қымбат баҳалы металлар менен алып

барылатуғын операциялар, трасттық, агентлик, товарлық хәм басқа да операциялар киреди.

Поляков В.П. хәм Московкина Л.А. сыяқлы авторлар актив операцияларды: банк инвестициялары, ссуда жеткерип берилийи, коммерциялыў векселлердиң сатып алыныўы хәм де фонд операцияларына бөледі.

Антонов П.Г., Пессель М. Букато В.И. хәм Львов Ю.И. сыяқлы актив операциялардың кассалық, кредитлик, инвестициялық хәм басқа да түрлерин бөлип көрсетеді.

Антонов П.Г., Пессель М. Букато В.И. хәм Львов Ю.И. пикирлерин қоллап-қуўатлаған халда, бизиң пикиримше актив операцияларына кредит, касса, инвестиция операциялары хәм басқа да операциялар киреди. Себеби, бул операциялар банк операцияларының ең кең тарқалған түрлеринен болып есапланады.

1.2. Коммерциялық банклердиң актив операцияларының түрлери хәм формалары

1.2.1. Кредит операциялары

1.2.1.1. Кредит операцияларының түрлери

Кредит институтлары искерлиги процессинде бос турған, ўақтынша бос болған пул формасындағы ресурслар кредит дереги болып хызмет етеди. Басқа пул қаржылары операциялары формаларына (субсидия, субвенция, дотация х.т.б.) қарағанда кредит экономикалық категория сыпатында үш тийкарғы принципи менен ажыралып турады: мүддетлилик, қайтымлылық хәм төлемлилик.

Мүддетлилик принципинде кредиторға қарызды қайтарыў ушын келисилген мүддети, қайтымлылық принципинде болса келисилген шәртлерде тийкарғы қарыз суммасын кредиторға қайтарыў миннетлемеси көрсетиледи. Төлемлилик бул экономикалық операцияда пул қаржылары спецификалық товарды өз ишине алыўын хәм нызам тийкарында оның баҳасы процентте көрсетилиўин аңлатады.

Бул көрсетилген принциплерден тыскары кредитлер төмендеги тийкарғы түрлер хәм формалар бойынша да классификацияланыўы мүмкин:

- Тартылыў дереклери бойынша-сыртқы хәм ишки кредитлер;
- Түри бойынша-байланыссыз, байланыссыз хәм аралық;
- Пайдаланыў мақсети бойынша-мақсетли хәм мақсетсиз;
- Мүддети бойынша-қысқа, орташа, узақ хәм инвестициялық;
- Тәмийнленгенлиги бойынша-тәмийнленген хәм бланкалық;
- Шөлкем формасы бойынша-синдицированлық, консорциаллық, еки тәрепли хәм клублы;
- Тартылыў валютасы бойынша-кредитор мәмлекети валютасында, қарыздар мәмлекети валютасында, үшінши мәмлекет валютасында, халық аралық есапласыў пул бирлигинде, мультивалюталарда;
- Процент ставкаларының түрлери бойынша-өсиўши, фиксированная хәм аралас;
- Жеткерип берий формасы бойынша-реал пул өткерий жолы менен, қайта финансластырыў жолы менен хәм қарызды қайта рәсмийлестирий жолы менен;

- Қайтарылыу формасы бойынша-бир суммада, теңдей аралықта тең үлесли, келісілген мүддетте пропорционал емес үлесли;
- Пайдаланыу мүддети бойынша-бир мәртелик хәм жаңаланыушы;
- Жеткерип бериу техникасы бойынша-бир суммада, ашық кредит линиялары, контокорректлик кредит, овердрафтлик кредит, Ғстенд-байҒ формалары х.т.б.;
- Кредитор түри бойынша-арнаулы, арнаулы емес, аралас хәм халық аралық шөлкемлердің кредитлери;
- Юридикалық бойсыныуы бойынша-кредитор ызамлары бойынша, қарыздар ызамлары бойынша, үшінши мәмлекеттің ызамлары бойынша.

Кредитлер классификациясы.

Кредит түрлери бойынша классификацияланыуын тереңирек қарап өтеміз.

Жоқарыда айтылғанындай, барлық кредитлер тартылыу дереклерине қарай сыртқы хәм ишки болып бөлинеди.

Сыртқы қарызлар дегенде резидент емес - финанс шөлкемлеринен тартылған кредитлер түсиниледи. Әдетте, бундай қарызлар кредит шөлкеминің сыртқы экономикалық байланыстағы клиентлерине басқа экономика структурасы менен сырт ел валютасында жеткерип берілген кредитлерди қайта инвестициялау зәрүрлигинде хызмет көрсетиуи менен байланысly.

Ишки қарызлар, әдетте, кредит шөлкеминің миллий валютада ликвидлигин хәм дәраматлылығын услап турыу ушын, және де оның жумыс ислеу активлигинің финанслық тәмийнлениуи ушын хызмет етеди.

Қәлеген кредит шөлкеми өз искерлигин банк басқарыушылары ислеппыққан жоба тийкарында алып барады. Бул байланыста банк тәрөпинен тартылған қаржы анық бир түрге ийе болады.

Байланысly кредитлер банк тәрөпинен өзинің клиентлеринің финанслық-экономикалық искерлигин қоллапп-қууатлау ушын бериледи. Соның менен бирге байланысly кредитлер бир неше түрде болыуы мүмкин

(нак төлемде, аванс төлемінде, постфинансластырыў, конкрет коммерциялық жумыс ушын банклер аралық кредит, кредит линиялары).

Нак төлемли кредит төмендеги жағдайда қолланылады:

Товар жеткерип бериўши клиент буйыртпаны жеткизип бериўге қызықсынған, бирақ коммерциялық кредитти рәсмийлестириўге имканияты болмаған жағдайда. Бунда банк-кредитор шәртнамадағы толық сумманы ҳеш қандай услап қалыўларсыз төлеп береді хәм сол ўақыттың өзінде товарды сатып алыўшыға хызмет көрсетиўши банкке талапнама рәсмийлестиреди. Экспортер-фирманың пайдасы вексел кредитлери ямаса ашық есап бетинен кредит рәсмийлестирилгенде мүмкин болмаған, төлемнің толық суммасын бир ўақыттың өзінде алыўы болып есапланады. Соның менен бирге, жеткерип бериўши фирма банки счетты услап турыўшы сыпатында өзиниң балансин клиентлердің хәрекеттеги счетларындағы пассив тәрепиниң қаржы статьяларын көбейтиў менен өзгериссиз қалдырады. Ал, сатып алыўшы фирма банки болса, банк-кредитор алдында миннетлемелерге ийе бола отырып, актив контр-счетовында өз клиентине талабын сәўлелендиреди. Бунда сатып алыўшы фирма банки сатып алыўшы фирманың есап бетине келип түсетуғын қаржылардың барлығының активте көрсетилиўин тәмийнлейди. Сатып алыўшы өз гезегинде товарды артқа қалдырылған төлем хәм фирма яки клиент кредитлерине қарағанда қолайлырақ финанс шәртлери менен алады.

Аванс төлемлери кредити сатып алыўшы менен белгили бир үлкен муғдардағы суммаға шәртнама дүзилген жағдайда қолланылады. Бунда шәртнаманың бир бөлеги алдыннан финансластырыўға жумсалады. Бундай кредитлерге мысал ретинде, бурыңғы аўқам тәрепинен әмелге асырылған, үлкен диаметрдеги трубаларды сатып алыў ушын алынған қарызларды айтыў мүмкин. Бунда улыўма сумма бир неше миллиард долларға жеткен болса да, улыўма сумманың 15% муғдарындағы аванс төлемин қайта финансластырыў ушын бурыңғы аўқам, жеткерип бериўши фирмаға хызмет көрсетиўши Япония банклеринен кредит алды. Бундай пул қаржыларын тартыў кредит

шөлкеминің талаптары менен байланысly болмағаны менен, банк-қарыздар тууыран-тууы товар тутыныушысына контр талапнама рәсмийлестиреди.

Постфинансластыруу бул алдын әмелге асырылған төлемлерди қайта финансластыруу болып табылады хәм кредит келисиминиң арнаулы формасында рәсмийлестириледи. Бул көрсетилген келисимниң басқаларынан ажыралып туруушы өзине тән өзгешеликлериниң бири келисилген реквизитлер (товардың толық аты, қарыйдар фирма, сатыушы фирма, товардың жиберилиу уақты, жеткерип берилу хәм қамсызландыруу шәртлери х.т.б.) бойынша қарыйдардың қойған счеты менен банк-қарыздардың алдыннан төлеми хакқында нормалардың бар екенлиги болып есапланады. Бул документлерди алғаннан соң банк кредитор банк-қарыздар берген документлер менен жеткерип берилушиден келип түскен мағлыұматларды салыстырады. Хеш қандай қарсылық болмаған жағдайда, банк-кредитор тәрeпинен банк-қарыздар қайта финансластырылады. Унамлы тәрeпи бойынша постфинансластыруу, улыуа алғанда аванс төлемлери кредитине уқсап кетеди.

Конкрет коммерциялық питимлер ушын банклер аралық кредит бул көбирек ушырасатуғын банк кредитлериниң хәр түрлилиги, соның менен бирге, банклер аралық кредитлерде конкрет фирмалар аралық шәртнамаларға да пул жумсалады. Бул көрсетилген кредит формасы инкассо шәртлеринде ямаса аккредитивлер арқалы белгиленеди. Соның менен бир уақытта банк-қарыздарға кредит талабы да қойылады.

Кредит сызығы еки тәрeптиң лимит келисими менен банк-қарыздар пайдасына банк-кредитор тәрeпинен ашылады. Сол көрсетилген лимит шегарасында банк-қарыздар арнаулы келисим тийкарында товар сатып алыу ушын банк-кредитор тәрeпинен пул қаржылары менен финансластырылыуы мүмкин. Бул банклер аралық практикада ең кең тарқалған кредит түрлериниң бири болып есапланады.

Байланыссыз кредитлер қарыздар тәрeпинен алынған қаржыларды өзи мақсетсиз пайдаланыуы ушын тартылады.

Аралық кредитлер тууырыдан-тууыры банк бизнесинде кем қолланылады. Бундай кредитлер лизинг, инжиниринг уқсаған спецификалық искерлик түрлери ушын хызмет етеди. Хәр қандай питим хызметлер орынланыуы, ижара төлемлерин өз ишине алады. Бир қарағанда банк-қарыздар ушын кредиттиң аралық формасы байланыслы кредит сыяқлы унамлы емес. Себеби, бунда банк-қарыздар товарды сатып алыушы мүлкіне өткерилген түриндеги ямаса алыушы фирма счетындағы бул товар реализациясынан келип түскен пайдасы түринде қосымша тәмийнленгенликке ийе болмайды. Бирақ, қарыйдар тәрептиң төлемеуи риски азайыуы хәм соның менен бир уақытта оның искерлиги нәтийжелилиги артыуы банк -қарыздар тәреп ушын пайдалы болып есапланады.

Мақсетли кредитлер байланыслы хәм аралық, және де кредит объекти көрсетилместен тартылған бир қатар кредитлерди өз ишине алады.

Жоқарыда айтылып өтилгениндей, мүддетлилик кредитлестириу принциплериниң бири болып есапланады. Мүддети бйынша кредитлер-қысқа, орташа, узақ хәм инвестицияланған болып бөлинеди.

Қысқа мүддетли банклер аралық кредитлер бир жылдан кем болған мүддетке қойылған депозитлер болып табылады. Солардың ишинде, 90 күнге шекемги мүддеттеги питимлер өз алдына группа дүзеди. Бундай кредитлер бир күнлик кредитлер, хәптелик кредитлер, және де еки-үш хәптелик кредитлер хәм бир-еки-үш айлық кредитлер болыуы мүмкин.

Орташа мүддетли кредитлерге, қабыл етилген классификациясы бойынша бир жылдан он жылға щекемги мүддетке берилген кредитлер, және де мүддети он еки айдан узақ болған депозитлер киреди.

Узақ мүддетли кредитлер хәрекет мүддети он жылдан көп болған қарызларды өз ишине алады.

Узақ мүддетли кредитлердиң кем ушырасатуғын түрлериниң бири банклер аралық инвестиция кредити болып есапланады. Олар субординациялық яки партисипациялық характерге ийе болады. Айырым

жағдайларда бул категорияға қайтарылыў мүддети он жылдан көп болған кредитлер де киргизиледи.

Субординациялық қарызлар бул қарыздардың жұмыс капиталын көбейтиў ушын, он жылдан көп болған мүддетке бериледи. Капитал базасын есаплаў, және де гүманлы хәм үмитсиз қарызлар ушын резерв жаратыў ушын пайдаланылған субординациялық қарызлар қарыздардың өз мүлки қатарына киргизиледи. Өз пассивинде субординациялық қарызы бар болған кредит институтын ликвидациялаў ўақтында устав хәм басқа да өз капиталы оның барлық миннетлемелерин қаплай алмаўы мүмкин. Бул жағдайда субординациялық қарызлар кредитор талапларын қанаатландырыў ушын пайдаланылыўы мүмкин. Басқа кәлеген жағдайда, егер кредит шәртнамасында алынған қаржылардың мақсетли характери көрсетилмеген болса, субординациялық қарыздың жұмсалыўы кредитордың жазба келисимин талап етеди.

Партисипациялық кредит субординация қарызларының жоқарыда санап өтилген барлық характеристикаларына ийе. Бирақ, субординациялық кредиттен ажыралып турыўшы бир қатар белгилери де бар. Партисипациялық кредит дерлик банктің өз капиталының жасырын түрде көбейиўи. Бул қарыздар кредитор пайдасы ушын өз акцияларының санына қосымша түрде акция шығарыўы мүмкин болған норма келисими менен түсиндириледи. Партисипациялық кредит банклер аралық инвестициялардың бир түри хәм де мүддети белгиленбеген жалғыз кредит питими сыпатында қаралады.

Айырым ўақытларда, еки тәреплик питимди әмелге асырыў мүмкиншилиги болмаған жағдайда еки тәрептің жақсы қатнасларын услап турыў мақсетинде еки тәреп «Айна питими» деп аталыўшы питимнен пайдаланыўы мүмкин. Бунда кредит үшінши банк тәрепинен бериледи. Яғный, реал кредитор бас кредиторды қайта финансластырады. Бунда бас кредитор хәм реал қарыздар арасында «айна» келисимине тийкарланған шәртлер қолланылады. Бундай жағдайда кредиттің мақсетли характери бас

кредитор есабында қаржы тартылыуының конкрет статьясына мууапық қаржылардың айланыс контр статьясында көрсетиледи. Алынған кредит пенен берілген кредит ортасындағы $1/16\%$ тен $1/8\%$ ке шекемги болған парық бас кредитор пайдасы есапланады. Әдетте, бас кредиторды қайта финансластыру келисими төмендеги нормаларды өз ишине алады: «Қарыздардың кредитор алдындағы миннетлемелери (келисим сәнеси) күнги келисим тийкарында (банк аты) тен келип түсиуши сумма менен шекленген.» Бас кредитор өз талабын билдирген уақытта реал-қарыздар хәм реал-кредитор еле алынбаған пайда төлемин орынлауы шәрт болады. «Айна» кредити бир финанслық топар көлеминде ушырасады хәм капиталды бас конторға өткеріу ушын қолланылады. Соның ушын да, бир мәмлекет ишинде әмелге асырылатуғын кредитлер сол мәмлекет ызамшылығына бойсынады, ал халық аралық «айна» кредитлери дәслепки кредитор ызамшылығына ямаса инглиз хуқық нормаларына бойсынады.

Кредит қойылмаларының риск дәрежесиниң тийкарғы көрсеткишлериниң бири берілген ссудалардың тәмийнленгенлиги болып табылады. Бул қатнаста кредитлер тәмийнленген хәм тәмийнленбеген болып бөлинеди.

Тәмийнленбеген кредит дегенде кредиттиң тек ғана бир түри-банклер аралық финанс ресурсларының тартылыуы түсиниледи. Бунда кредит анық бир мүддетке, хәш қандай қосымша хұжет яки гиреулерсиз, процентлери келисилген ҳалда, тийкарғы қарызды қайтарыу шәрти менен бериледи.

Тәмийнленген кредитлердиң өзи материяллық тәмийнленген хәм бланкалық болып бөлинеди.

Бланкалық кредитлерге банк векселлери рәсмийлестирилгендеги қарызлар киреди. Бул векселлер қарыздардың векселдиң түп нусхасы көрсетилгенде конкрет сумманы анық сәнеде төлеу миннетлемелери болып хызмет етеди.

Кредитлердиң материаллық тәмийнленгенлиги коммерциялық (фирмалық) векселлер, басқа да баҳалы қағазлар, хәр түрли коммерциялық

документлер, жер, көшпес мүлк, складлардағы өнім х.т.б. болыуы мүмкін. Сондай-ақ тәмийнлеу гиреу характерине де ийе. Бул гиреудің бирнеше түрлери бар:

- «жасырын» гиреу. Бунда гиреуге алынған зат алдын алған қарызын қайтарыу хәм өнімди реализациялау мақсетинде товарды қайта ислеп атырған тутыныушы қолында болады.

- «жумсақ» гиреу. Бунда қарыздар фирма балансында қарыздың толық суммасына жететуғын конкрет товар қалдығы хәм қарыз миннетлемелеринен 10% көп муғдардағы процентлер бар болады.

- «қатты» гиреу. Бунда банк балансы пассивинде контр статья көринисинде гиреуге алынған заттың анық бахасы көрсетиледи. Банклер аралық қатнастарда «қатты» гиреу келтирилген ресурслардың белгили бир үлеси муғдарында болған хәр қыйлы финансылық инструментлер-қамсызландыру депозитлеринен қымбат бахалы қағазларға шекем болыуы мүмкін.

Қарызлар арасындағы сезилерли парық олардың тартылыуында хәм хызметтиң қаржылардың тартылыу формаларынан ғәрезилигинде көринеди. Булар еки тәрепли, синдицированлық хәм консорцияллық кредитлерде жүзеге келиуі мүмкін. Мәселен, «банк-банк ушын» шәртинде тартылған кредитлер, кредит агенти хәм кредитор хәм қарыздар ортасында пайда болатуғын байланыслар ҳаққында бөлим хәм статьяларға ийе емес. Бөлек келисимлерге кредиттиң болыуы мүмкін болған синдикациясы ҳаққында норма киритилмеген. Бундай кредитлер, әдетте онша әҳмийетли суммаға ийе болмайды. Булар барлық мәмлекетлердің валюта ҳәкимликлери тәрепинен бөлек қарыздарлардың кредитлестирилиуі лимити қатаң нормативлер менен белгилеп қойылған. Олардың орташа мүддетин арасында бес жылға көтереди. Қарыз маржасы болса-синдицированлық кредитлерде орташа тартылған маржадан шама менен 1/4 %ке жоқары болады. Кредит бойынша барлық есапласыулар еки тәреп тийкарында алып барылады.

Синдицированлық кредит бул сөздің қатаң мәнісінде синдикат банк тәрепинен, бир ўақыттың өзінде банк басқарыўшысы хәм төлем агенти ўазыйпаларын атқарып атырған агент-банкке берилген қарыз болып табылады. Синдицированлық кредит тез тезден көп сандағы қатнасыўшылар тартылыўында, үлкен суммаларда бериледи. Барлық кредиторлар хәрекетлериниң координациялық әхмийети хәм бул менен байланыслы болған юридикалық хәм басқа да иркилиўлер агент-банк шығынлары компенсациясын өзлестиреди. Қаржы тартылған жағдайда агентке кредитти шөлкемлестириў хәм басқарыў ушын, және де миннетлемелери ушын комиссия төленеди. Кейин ала қарыздар агенттиң кредит жүритиў бойынша операциялық шығынларына компенсация төлеў ушын хәр жылы алдыннан келисилген сәнеде оны агентлик комиссиядан өткереди.

Консорцияллық кредитлер синдицированлық кредитлерден еки хәм оннанда көп шөлкемлестириўши хәм басқарыўшылардың бар болыўы менен ажыралады. Консорцияллық келисимде бир тәрептен төлем агентиниң, шериклес басқарыўшылардың, басқа кредиторлардың хуқық хәм миннетлемелери, екинши тәрептен қарыздардың хуқық хәм миннетлемелери айрықша көрсетиледи. Консорцияллық кредитлер, әдетте 250 млн АҚШ долларынан көп болған суммада дүзиледи. Және соны да айтып өтиў керек, ең кең тарқалған банк консорциумларын Германия хәм Япония алған.

Англия, Америка хәм Швейцария банклери көбинше синдикатларды шөлкемлестиреди.

Айырым жағдайларда банк кредитиниң берилиўин клублар шөлкемлестиреди. Клублық кредитлер синдицированлық кредитлерден түптен парық қылады. Соның менен бирге, кейингилерге қарағанда, бул операция кредиторлар арасында бөлистирилмейди.

Кредитлер тек ғана миллий байланысларда емес, ал халық аралық экономикалық хәм финанс-кредитлик байланысларда да әхмийетли орын тутыўын итибарға алып, банклер хәр қыйлы валюталарда қарыз алыўы хәм бериўи мүмкин. Соны да айтып өтиў керек, қысқа мүддетли кредитлер

қалеген валютада хәм қалеген мәмлекеттиң ири кредит шөлкеминен алыныўы мүмкин. Орташа мүддетли хәм байланыслы қарызлар, әдетте кредитор мәмлекети валютасында алынады.

Кредитлердиң тартылыў техникасы жүдә үлкен әхмийтке ийе. Олар бир суммада хәм алдыннан келисилген лимитте ашық кредит линиялары шегарасында тартылыўы мүмкин.

Бир суммада тартылған кредит, банклер аралық байланыссыз кредитлер ямаса бир ўақыттың өзінде шәртнамадағы сумманы жеткерип бериўшиге төлеў менен байланыслы айрықша саўда шәртнамаларын қайта финансластырыў кредити болыўы мүмкин. Екинши жағдайда кредитордың жеткерип бериўшиге өткерип беретугын қаржысының реал муғдары әхмийетке ийе емес.

Ашық кредит линиялары шегарасында тартылған қаржылар алдыннан келисилген лимитте банк клиентлериниң товар сатып алыўы ушын төлемлерди қайта финансластырыў болып табылады. Ашық кредит линиялары қарыздар ушын қалеген ўақытта келисимде шегараланған, нормаларға жуўап бериўши питимди кредитлестириў менен қаржы алыў мүмкиншилигин туўдырады.

«Стенд –Бай» питиминде қарыздар ең ахырғы келисимдеги келисилген лимит шәртлери шегарасында қарыз алыў ушын кредиторға мүрәжат етиў хуқықына ийе боолады. Бунда қарыздар тәрeпинен кредиторға төленетуғын миннетлемелери ушын комиссия 1/16-1/8 % болыўы мүмкин хәм бул 1/4 %тен көтерилмейди.

«Стенд-Бай» кредитлери көбинше бас контора менен финанс институтлары арасындағы байланыста қолланылады хәм қамсызландырыў кредит линиясы, және де капитал өткериўдиң жасырын дереги болып хызмет етеди.

Контокоррентлик кредитлер банк тәрeпинен тек өзиниң клиентлерине ғана бериледи. Күнделикли қарызлардан ол бухгалтерия есабы методы менен ажыралып турады. Банк әпиўайы кредит бергенде клиент пайдасына әпиўайы яки арнаўлы ссуда счеты ашып береди. Бунда контокоррентлик кредит

клиент счётына келип түскен түсімнің барлығы ямаса бир үлесин тийкарғы қарызды хәм процентлерин қайтарыў ушын избе-изликли бағдарда клиенттиң күнделикли счётында әмелге асырылады. Контокоррентлик кредити көбинше майда юридикалық тәреп-банк клиентлери тәрепинен алынады. Бул клиентлер кредит шөлкемине өзлериниң барлық операцияларының есабының жүритилиўин исенип тапсырады. Контокоррентлик кредиттиң характери хәм тәбияты оның банк практикасында қабыл етилиўиниң шекленгенлигин көрсетеди.

1.2.1.2. Хәр түрли мәмлекетлерде кредит операцияларының өзгешеликлери

Батыс банклери практикасында коммерциялық ссудалар хәм персоналлық кредитлер арасында шеклеўлер өткерилмекте. Бул категорияларға қарыздың берилиўи, оның қайтарылыўы хәм басқа да шәртлерди анықлаўшы хәр түрли

кредит келісімдері кіреді. Батыс елдерінің жұмыс фирмалардың хәм жеке клиентлердің банк кредиттестіріліуін көріп шығамыз.

АҚШ. Коммерциялық кәрханалар кредитлерін еки группаға бөліу мүмкін:

- Айланыс капиталын финансластырыу үшін ссудалар
- Тийкарғы капиталды финансластырыу үшін ссудалар

Биринши группа кәрханалардың айланыс капиталының, күнделікли операцияларға керекли болған элементлерди сатып алыу үшін кәрхананың пул қаржыларының жетіспеуі менен байланысly. Бул тийкарынан бир жылға шекемги болған қысқа мүддетли кредитлер болып есапланады. Оларға төмендегилер кіреді:

- Кредит линиялары (соның ишінде мәусимлик хәм жаңаланатуғын);
- Айрықша жағдайлар үшін ссудалар;
- Айланыс капиталын толтырыу үшін ссудалар.

Екинши группа көшпес мүлк, жер, оборудование сатып алыу үшін, ижара операциялары, кәрхана үстинен қадағалау орнатыу үшін алынған операцияларды өз ишине алады. Оларға:

- Мүддетли ссудалар;
- Гиреули ссудалар;
- Қурылыс ссудалары;
- Финанслық лизинг.

Жоқарыда тәрийп берілмеген ссуда түрлерін қарап өтеміз.

Мәусимлик кредит линиялары фирмада мәусимлик өндиріс циклы менен ямаса складағы товар жетіспеушілиги менен байланысly дәуірли түрде пайда болатуғын жетіспеушілик келип шыққанда банк тәрәпинен сол фирмаға бериледи. Бундай линиялар мәселен, ойыншық дүканы ийесине жаңа жыл байрамынан алдын ёлка безеклери запасын пайда етиу үшін ямаса фермерге егис ислеринен алдын тухым сатып алыу үшін берилиуі мүмкін. Бундай кредитлер операция циклы тамамланғаннан кейін активлер

сатылуынан түскен түсімнен қайтарылады. Тийкарғы қарыз қайтарылуы хэм процент төленуі бир уақытта әмелге асырылатуғын төлем болып есапланады. Әдетте, банк гиреу сыпатында қарыздар мүлкін талп етеди.

Жаңаланатуғын кредит линиялары банк тәрәпинен узақ уақыт айланыс қаржылары жетіспеушилигін бастан кеширген фирмалардың өндиріс көлемін услап туруу ушын бериледи. Бундай кредитлер, әдетте бир жылдан артық болмаған мүддетке бериледи. Кредиттің бир бөлегін қайтарғаннан соң, қарыздар орнатылған лимит хэм шәртнама мүддети шегарасында жаңа ссуда алуы мүмкін. Жаңаланатуғын кредит линиялары бойынша қарыздарлық хәр қыйлы болып өзгеріп барады. Сол себепли кредит счетында хәр дайым қайтарылмаған қалдық қалады. Банк ушын риск қарыздардың сатуу көлемі кемейуінен кредитті қайтара алмай қалуы болып есапланады. Сол себепли банк тийкарғы қаржыға гиреу ямаса қосымша кепиллик талап етеди.

Айрықша жағдайлар ушын ссудалар банк тәрәпинен, пайдалы питим менен байланыслы клиенттің айланыс қаржыларындағы экстраординарлық тутынуышылығын көтеріу ушын бир мәртелик қаржыландыруу, үлкен муғдардағы буйыртпа алғанда хэм басқа да айрықша жағдайларда бериледи. ссуда товардың таярлануы, оның жеткеріп берилуі хэм буйыртпашының төлеуі дәуирине қатаң шекленген мүддетке бериледи. кредит бир мәртелик төлем менен қайтарылады. Бул жағдайда банк ушын риск буйыртпаның уақтында орынланбауы ямаса буйыртпашының буйыртпадан бас тартуы болуы менен байланыслы. Сол себепли банк қосымша тәмийнленгенлик ямаса кепиллик талап етеди.

Айланыс капиталын толтыруу ушын перманентлик ссудалар. Бундай кредитлер бирнеше жылға бериледи. оның мақсети қарыздардың узақ уақытлық финанс ресурсларының жетіспеушилигін қаплау болып табылады. Кредиттің қайтарылуы бир айдан, бир кварталдан ямаса ярым жылда бир мәрте әмелге асырылуы мүмкін. Қайтарылуы шкаласы кредит келісімін дүзіу уақтында іслеп шығылады хэм тастыйықланады.бул

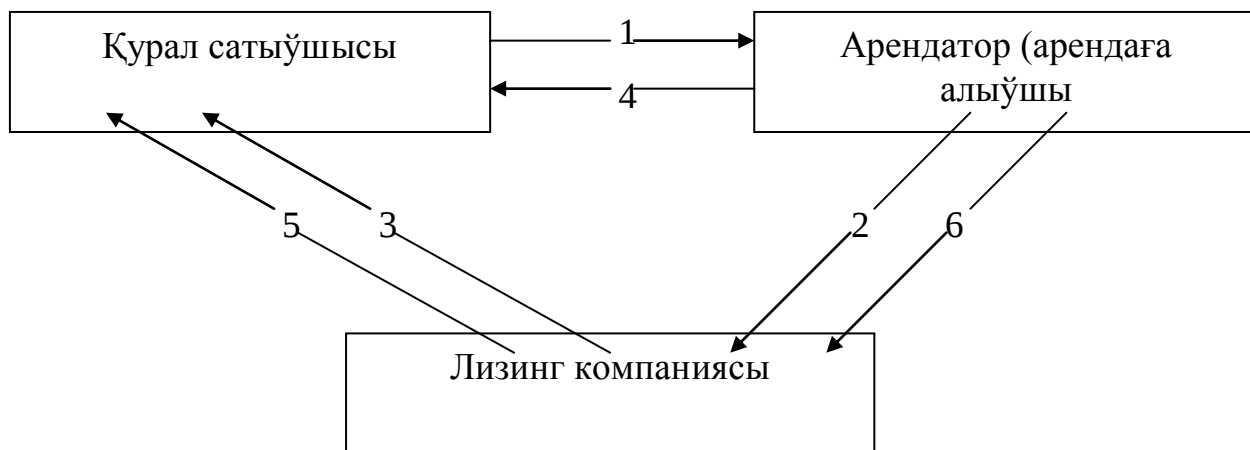
кредиттің жоқарыда айтылған кредит түрлеринен парқы, бунда кредиттің қайтарылыуы активлерди сатыу есабынан емес, ал пайдадан әмелге асырылады. Бул операциялар үлкен риск пенен байланысly. Сол себепли банк көшпес мүлк түріндеги тәмийнленгенлик ямаса үшінши тәрептің кепиллигин талап етеди.

Гиреули ссудалар завод, өндириc имаратларын сатып алыуды ямаса курыуды, және де жер алыуды қаржыландырыуда қолланылады. Олар узак мүддетке мөлшерленген (15 жыл хәм оннанда көп). Кредиттің қайтарылыуы алдыннан орнатылған шкалада айма-ай төлеп барылады. Уақыттың өтиуи менен процент төлеми ушын кететуғын тийкарғы төлемнің бир бөлеги азайады, ал тийкарғы қарыз төлеми ушын көбейеди.

Курылыс ссудалары курылыс цикли дәуири ушын бериледи. (2 жылға шекем) Қарыздар тураклы түрде процент төлеп барады. Кейин ссуда гиреуге кайта рәсмийлестириледи тийкарғы қарыздың қайтарылыу төлеми басланады.

Лизинг бул қаржыландырудың бар болған өзгешеликлерине ийе хәм әдеттегидей банк крдитлестирiuине альтернатива сыпатында алып қаралыуы мүмкин. Лизинг қымбат бақалы қуралларды-теңиз хәм дәрья корабллерди, спутник байланысларды, самолётларды, автомашиналарды, компьютерлерди, нухалау машиналарын, улыума айтқанда-көшпес мүлкти ижараға алыуды қаржыландыруу ушын қолланылады. Лизинг ҳаққындағы шәртнамаға көре, арендатор яғный ижараға алыушы, ижараға алынып атырған қурал ийесине яғный ижараға бериушиге тураклы түрде төлем төлеп барыу шәрти менен сол қуралдан узак уақыт пайдаланыуы мүмкин. Ижара шәртнамасында питимнің улыума суммасы хәм мүддети, ижара төлемлериниң муғдары хәм дәуирлилиги, ремонт хәм сол қуралдың жумыс жағдайында сақлап турылыуы, ижараның узайтырылыуы хәм сол көшпес мүлкти арендатордың сатып алыуы анықланады. 1-сүүретте лизинг операциясының принциплик схемасы көрсетилген.

Лизинг операцияның принциплик схемасы:

1-сүўрет

Лизинг компаниясының финанс қаржыларынан пайдаланып қуралды ижараға алыўды қалеген компания керекли қуралдың сапасын хэм товар баҳасын есапқа алған ҳалда сатыўшыны сайлайды (1). Кейин лизинг компаниясы менен ижара ҳаққындағы шәртнама дүзиледи (2). Ең ахырғы болып, жеткерип бериўшилер менен қуралды жеткерип бериў ҳаққында келисиледи (3), оның арендаторға жеткерип бериўи (4). Товар қуны жеткерип бериўшиге төленеди хэм лизинг компаниясы сол қурал ийесине айланады (5). Арендатор толық қуралды пайдаланыў дәўири даўамында ижара төлемлерин (қаржыландырыў проценти менен бирге) төлеп барады (6).

Операцияда қатнасыўшы барлық тәреп пайда көреди. Сатыўшы товарын сатады хэм оның пулын алады. Лизинг компаниясы товар ийеси болады хэм оны ижараға бериў менен өзи жумсаған пулларын қаплайды, және де питимди қаржыландырыў процентлерин алады. Арендатор үлкен муғдардағы сумма жумсамай хэм өз капиталын узақ мүддетке қатырып қоймай қуралдан пайдаланыў имканиятына ийе болады. Буннан тысқары, ол қуралды кредитке сатып алған жағдайда төлеўи шәрт болған биринши төлемди төлемейди. Төлеген жағдайда да азғантай төлем төлеўи мүмкин. Және де, ол тезлестирилген амортизация менен байланыслы салық жеңилликлеринен хэм ижара төлемлери жумсалыў шығынлары деп есапланылыўынан хэм өнимнің өзине түсер баҳасына қосылыўынан пайдаланады. Ахырында арендатор ижара мүддети тамамланғаннан соң мүлк қуралды қалдық баҳасында сатып

алыуы ямаса ижараны созыуы мүмкін. Ижара төлемлери айма-ай, кварталына бир рет яки ярым жылда бир реет төленийи мүмкін.

Индивидуал қарыздар ссудалары көшпес мүлк (квартира, турак жай х.т.б.) алыу, узақ мүддет пайдаланылатуғын товарлар сатып алыу, артқа сүрип болмайтуғын мүтәжликлерге ссудалар алыу менен байланысly.

АҚШ та таза жайлардың 80 %тен көбиреги кредитке алынады. Бундай кредитлердің орташа мүддети 17 жыл. Ссуда жайдың баҳасының орташа к/ң бөлегин қурайды , ал қалған шерек бөлимін сатып алыушының өзи сатып алыу ўақтында биринши төлем сыпатында нақлай төлейди.

Көшпес мүлк кредит түрлериниң тийкарғы формасы-шекленген процентте, толық амортизацияланған гиреўли болып есапланады. Бул кредиттиң тәмийнленгенлиги сатып алынып атырған көшпес мүлктиң өзи болады. Қарыз суммасы ссуда хәрекетиниң пүткил мүддети даўамында теңдей төлемлерде қайтарылып барылады. Банк тәрөпинен қойылған процент өзгертилмейди.

АҚШ та тутыныў кредитлери де кең тарқалған. Олардың еки тийкарғы формасы белгили:

- Кейинге қалдырыўлар менен қайтарылыўшы ссудалар
- Жаңаланатуғын ссудалар (банк кредит карточкалары, овердрафт)

Кейинге қалдырыўлар менен қаплаўлар кредити узақ мүддет пайдаланылатуғын хожалық товарларын сатып алыу ушын пайдаланылады. АҚШ та олардың тийкарғы бөлими автомобиль сатып алыу менен байланысly. Банк автомобиль баҳасының 90 %и муғдарындағы кредитти 2-3-жыл мүддетке бөреди. Әдетте, ссудалар толық амортизацияланбайды-ол мүддет ахырында үлкен муғдардағы төлемди талап етеди хәм қайта сатып алыу шәртин өз ишине алады. Бунда қарыздар кредитти толығы менен қайтарыўы керек болады яки қайтарылмаған қарыздың қалдық бөлеги орнына автомобильди берийи керек болады.

Жаңаланатуғын ссудалар. қарыздарға белгиленген мүддет ишинде кредит алыу ҳуқықы менен кредит линиясы ашылады. Кредит қайтарылыўы

шәртлери қарыздар қәлеуи менен анықланады. Процен реал суммаға есапланылады. Соның менен бирге, егер ссуда жеңилликли 30 күн ишинде қайтарылса, банк пайдасы ушын процент есапланылмайды.

Уллы Британия. АҚШ тан парықлы раўиште Англия банклеринде овердрафт коммерциялық мекемелердиң қысқа мүддетли кредитлестириўиниң тийкарғы формасы сыпатында қолланылады. Овердрафт хәрекеттеги счет пенен тығыз байланыслы:

келисим тийкарында банк счет ийесине орнатылған лимит шегарасыгда, счеттағы кредит қалдығын көбейтиўши чеклер имзалаўына рухсат етеди.

Овердрафттиң типлик өзгешеликлериниң бири-оның қысқа мүддетлилик хәм ўақтыншалық характери. Ол клиентке ўақтынша шығынлар счетқа келип түскен пулдан жоқары болған жағдайда, қысқа мүддетли қарыздарлық пенен қаржыландырыў машқаласын шешиў имканиятын береді. Кәрханалар ушын бул айланыс капиталын кредитлестириўдиң бир методы. Уллы Британияда овердрафт мүддети бирнеше айдан бирнеше жылға шекем болыўы мүмкин. Бирақ, банкжылына бир мәртебе кредиттиң толық қайтарылыўын хәм хәр жылы клиент ислерин тексериўден өткериўди талап етеди. Егер клиенттиң кредитти қайтара алыўы гүманлы болса шәртнама бузылады.

Овердрафт бойынша процентлер хәр күни қалға қайтарылмаған суммаға есапланылып барылады. Бул кредит формаларының ишинде ең арзаны есапланады. Себеби клиент тек пайдаланған суммасын ғана төлейди.

Англия банклери қолланатуғын және бир әдетий кредитлестириў формасы бул-ссуда счеты бойынша кредит болып есапланады. Овердрафттан парықлы түрде бунда клиентке дебет тәрәпинде кредит суммасы көрсетилген ссуда счеты ашылады. Бир ўақыттың өзинде клиенттиң хәрекеттеги счеты да кредитленеди хәм оны әпиўайи тәртипте чеклер жазыў ямаса нақлай алыў арқалы пайдаланыўы мүмкин.

Ссуда счеты бойынша кредит мүддетлери хәр қыйлы болады. Олардың мүддети алынып атырған қуралдың экономикалық дәўиринен яки жойбардың есапласыў ўақтынан ғәрезли болады. Кредит қайтарылыўы көбинше кейинге

қалдырылып, ссуда счетының туұрыдан-туұры кредитинде есапланылатуғын, айма-ай теңдей төлемлер менен әмелге асырылады.

Жеке шахсларды кредитлестириўдиң атақлы формаларына төмендегилер киреди:

- Персонал ссудалар;
- Бюджет счетлары;
- Жай сатып алыў ушын ссудалар.

Персонал ссудалар қарыздар ушын персонал ссуда счеты ашылыўы менен байланысly. Ол узақ мүддет пайдаланылатуғын товарларды сатып алыўды қаржыландырыў ушын кейинге қалдырылыў менен бериледи.

Банк, әдетте персонал ссудалар бергенде жоқары дәрежеде абайлы болады. Уллы Британияда кредиттиң бул формасы ссудалардан парықлы түрде, банкке гиреў арқалы басқарыў хуқықын, яғный сатып алынып атырған товарларға ийелик етиў хуқықын бермейди.

Бюджет счетлары. Бул формада қарыздар өз счетына белгили бир сумма койыўы керек болады. Ал, банк қарыздарға керекли ўақытта кредит береди хәм турақлы төлемлер төлеп отырады. Кредитлестириў лимити төлем көлемине байланысly болады, әдетте лимит төлем көлеминен 40 есе көп болады.

Жай сатып алыў ушын кредитлер. Англия банклери практикасына жақында киргизилген. Алдын бундай кредитлерге мүтәжликлерди арнаўлы институтлар-қурылыс жәмийетлери хәм басқа да финанс шөлкемлери қанаатландырып отырған. Бирақ 40-жыллардың басларынан баслап турақ жай сатып алыўды кредитлестириў базарына актив кирип барған.

Қарыз шәртнамасына көре көшпес мүлк баҳасын хәм оның базардағы реализациясын анықлаўшы экспертиза болады. Кредит суммасы эксперт баҳасының 95 % муғдарында болыўы мүмкин.

Кредит қайтарылыўының тийкарғы дереги қарыздар дәраматы болғанлықтан, кредит суммасы қарыздардың жыллық дәраматының 1,5

есесинен жоқары бола алмайды. Егер шаңарақтағы екеуі де жұмыс ислесе, олардың екеуінің де дәраматлары есапланылады.

Жай сатып алыу ушын алынған ссудалардың көпшилиги капитал төлемлер методы менен әмелге асырылады. Бул төлемге тийкарғы сумма қайтарылыуы менен бирге процент төлемлери де киреди. Дәслепки жыллары процент үлеси төлемлери, қарыз қайтарылыуы төлемине қарағанда жоқары болады. Қарыз суммасының қайтарылыуы менен бул үлес те қысқарып барады.

Және де бир уақытлы төлем методы да қолланылып, бунда қарыз шәртнама мүддетиниң ахырында қамсызландырыу полиси есабынан бир пүтин болып төленеди. Бул қамсызландырыу полиси қарыздар тәрeпинен алдыннан арнайы усы мақсет ушын сатып алынған болады. Полис мүддети кредит толығы менен қайтарылған уақытта ямаса клиент қайтыс болған жағдайда тамамланады. Ссудаға процент есапланылады, қарыздар банкке процент төлемлерин турақлы түрде төлеп барыуы керек.

Ссуда мүддети-ғө жылға шекем яки қарыздардың пенсияға шығыу уақты болады. Банк көшпес мүлкке ийелик етиу хуқықын бериуши гиреу талап етеди хәм бул көшпес мүлк қамсызландырылған болыуы шәрт.

1.2.2. Банктің касса операциялары

Банк кассасындағы нақ пулларға-айланыс кассасы хәм банкке процентлик төлем алып келмейтуғын бир қатар жоқары ликвидли активлер киреди. Америка банклериниң касса активлериниң қурам хәм көлеми 2-таблицада келтирилген:

АҚШ коммерциялық банклериниң қамсызландырылған депозитлер менен касса активлери:

Касса хәм оған активлердин теңлестирилиўи	Сумма	% те жәми
Касса сейфлериндеги нақ пуллар	58,7	13,6
Федерал резерв банклериндеги резерв счетлар	77,7	18,0
АҚШ банклериндеги корреспондентлик счетлар	56,1	13,0
Инкассоға төлем хужжетлери	181,7	42,1
Басқа статьялар	57,4	13,3
Жәми	431,7	100,0

Кассаның нақ пуллары-бул банк кассасында хәм сейфында сақланыўшы монеталар. Булар банктің күнделикли пулға болған мүтәжлигин тәмийнлеп отырады. Бундай мүтәжликлер счетлардан пул берилиўи, пул алмастырылыўы, ссудалардың нақ пул көринисинде берилиўи, банк шығынларының төлениўи, хызмет етиўшилерге айлық берилиўи хәм басқалар болыўы мүмкин. Соның менен бирге банкте, клиентлердин талапларын қандырыў ушын хәр түрли қундағы ақша хәм тыйын запаслары болыўы керек. Банк кассасындағы нақ пуллар запасының көлеми хәр түрли факторлар жәрдемінде анықланады. Күн даўамында нақ пуллардың келип түсиўи шама менен төлем суммасына тең болады. Бирақ, мәўсимлик факторлар менен байланыслы болған, әхмийетли артқа қалдырыўлар да болыўы мүмкин. Талап етилген нақ пуллар запасының муғдары банктің территориялық жайласыў орны менен байланыслы: жергиликли федерал резерв банкинен узақта жайласқан банк көбирек нақ пул запасына ийе болыўы керек.

Федерал резерв банклериндеги резерв счетлары. Нызам бойынша банклер өз округындағы федерал резерв банклериндеги счетында резерв сақлаўы керек. Бул счеттағы пуллар банклердин депозитлери бойынша миннетлемелерине белгили бир пропорцияда болады. Резервлер есапласыўында депозитлердин таза үлесі алынады.

Резервлар менен есапласыў схемасына үлкен итибар қаратылған. АҚШ та буның еки варианты қабыл етилген: кейинге қалдырылған дәўир схемасы хәм бирликли дәўир схемасы.

Басқа банклердеги корреспондентлик счетлар. Банклер басқа банклерде корреспондентлик счетын ашып қояды. Буның мақсети инкассо чеклери бойынша, векселлер хәм басқа төлем хұжжетлери бойынша, қымбат баҳалы қағазларды, валюталарды сатыў хәм сатып алыў, синдицированлық кредитлерге қатнасқан бойынша хызметлер көрсетиў болып табылады. Өзлериниң корреспондентлери ушын өткерилип атырған операциялардың бир бөлегин банк «доро» счетларындағы пулларды айландырыу арқалы жаўады. Бирақ бул дәрәматлар иркилиўлерди жаўмайды. Ахырғы жыллары көпшилик банклер хәр бир хызмет түри ушын туўрыдан туўры комиссия есаплаўға өтти.

Инкассаның төлем хұжжетлери. Бул касса активлериндеги ең ири статья (40%-тен көбіреги). Олар дерликклиент тәрәпинен төлемлерди алыў ушын банкке берилген чеклерден қуралған. Мысалы ушын Нью-Йорктағы А банкиниң клиенти, сол банкке Сан-Францискодағы Б банки тәрәпинен имзаланған чекти көрсетти. А банкиниң баланси активинде «Инкассоға чеклер» счетындағы хәм пассивиндеги «Депозитлер» счетындағы сумма көбейеди. Чек Нью-Йорктағы федерал резерв банкине инкассоға бериледи хәм Сан-Франциско федерал резерв банкине Б банкине төлемде көрсетилиўи ушын жибериледи. Чек төленгеннен соң оның суммасы Б банкиниң резерв счетынан алынады хәм А банкиниң Нью-Йорктағы федерал резерв банкиндеги резерв счетына өткериледи. Бунда А банкиниң баланси активинде «Резерв банкиндеги резерв» счеты көбейеди хәм «Инкассоға чеклер» счеты азайады.

Бирлемши хәм екилемши резервлер. Банк ликвидли қуралларға болған тутыныўшылықты прогнозластырыўға хәм ең биринши нәўбетте резерв позициясының тәмийнленгенлигине жүдә үлкен итибар қаратады.

Федерал резерв банкиндеги резерви суммасы хәм кассадағы нақ пуллар банктің төлеу қәбилетине биринши кепиллик болып хызмет етеди. Бул банктің бирлемши резерви. Бирақ бул резерв банктің ликвидли қуралларға болған тутыныушылығын толық тәмийнлей алмайды. Банк күтилмеген депозит ағымына дус келип қалыуы мүмкин. Бул жағдайда банк резервтен пайдалана алмайды. Бунда банк яки қымбат бахалы қағазларын сатыуына ямаса ссуда алыуына дурыс келеди. Егер банк әхмийетли клиентке ссуда бериуди қалесе, қосымша ресурслардың тез тартылыуында да тутыныушылық келип шығыуы мүмкин. Сол себепли банк базардағы пул қаржыларын тез тартып алыушы екинши резервлер линияларына ийе болыуы керек.

Екилемши резервлерге қысқа мүддетли активлердің айырым түрлери киреди: ғазна векселлери, хәр түрли федерал агентликлериниң қымбат бахалы қағазлары, қайтадан сатып алыу шәрти менен қымбат бахалы қағазлардың сатылыуы ҳаққындағы келисимлер, банк акцептлери, берилген депозит сертификатлары, федерал фондлар, коммерциялық қағазлар хәм басқалар. Бул барлық бахалы қағазлар хәм хәр түрли келисимдеги хәр түрли миннетлемелер, қурамлық элементлер сыпатында банктің активлер портфелине киреди. Оларды басқарыу банктің улыўма операциялық стратегиясында әхмийетли орын ийелейди.

Коммерциялық банклер бахалы қағазларды ликвидликти ушлап турыу ушын, дәрәматларын асырыу ушын, және де федерал хәм жергиликли ҳәкимликлер алдында қойылмалар бойынша өз миннетлемелериниң тәмийнленгенлиги сыпатында пайдаланыу ушын сатып алады. Барлық инвестициялардың көпшилик бөлеги мәмлекетлик бахалы қағазларға дурыс келеди. Хәкимликтиң қысқа мүддетли бахалы қағазларындағы инвестициялар әдетте аз дәрәмат келтиреді. Бирақ бул ең жоқары ликвидли, қайтарылмау риски дерлик нольге тең болған хәм базар ставкасының өзгериу риски әхмийетли емес болған актив түри болып есапланады. Узақ мүддетли бахалы қағазлар узақ ўақыт даўамында көбирек дәрәмат келтиреді. Сол

себебли олар мүддети дерлик тамамланаман дегенге шекем ямаса толық тамамланаман дегенге шекем ушлап турылады. Коммерциялық банклер көпшилик жағдайда өз пулларын муниципалитет баҳалы қағазларына қойады. Себеби оларға төленетуғын проценттен федерал салық алынбайды (АҚШ та).

Ликвидликти тәмийнлеў мақсетинде банклер онша көп болмаған суммаларын басқа баҳалы қағазларға да жумсайды.

2-Бап. Коммерциялық банклердин актив операцияларын шөлкемлестириў принциплери хәм олардың нәтийжелилигин асырыўды жетилистириў жоллары.

2.1. ААКБ «Агробанк» ис-хәрекетиниң улыўма характеристикасы хәм оның актив операцияларының анализи.

Агробанк мамлекетимиздин барлык аймакларында өзинин филиалларына ийе болып, Каракалпакстан Республикасы хэм 12 ўэлаят басқармасы, 183 район (қала) филиали, 300 минибанклер, 240 арнаўлы кассалары, 254 валюта айырбаслаў шахабшасы арқали 197 мыңға жақын юридикалық шахсларға хэмде 2 миллионға жақын физикалық шахсларға сыпатлы заманагөй банк хызметлерин көрсетип келмекте.

Агробанк өз искерлиги даўамында экономиканың аграр секторын финансластырыў, халықтың бос пул қаржыларын банк пул айланысына тартыў, филиаллар тармағы, хызмет түрлери хэмде клиентлер санын көбейтиў, банктің белгиленген бизнес-режеси хэм бюджеттиң тийкарғы параметрлерин орынлаўды тийкарғы ўазыйпа етип өз алдына қойған.

2010 жылда киши бизнести қоллап-қуўатлаў ушын Ислам жеке секторын раўажландырыў ассоциациясының 5 млн. АҚШ доллары муғдарында кредит линиясы ашылды хэм жойбарларды финансластырыў баслап жиберилди.

Агробанк хэм Азия Раўажланыў банки ортасында 20,0 млн. АҚШ доллары муғдарындағы “Киши хэм микрофинансластырыўды раўажландырыў. II басқыш” жойбары бойынша кредит шэртнамасы имзаланды. Бул жойбардың мақсети республикада микрофинансластырыўды және де раўажландырыў болып есапланады. Сондай-ақ, Агробанк Азия раўажландырыў банкиниң саўданы финансластырыўды қоллап қуўатлаў дәстүрине де киргизилди хэмде револьвер кредит ҳаққында келисим имзаланды.

«VISA International» халық аралық төлем системасына принципиал ағзалыққа өтиў бойынша бир қатар ислер әмелге асырылды. Процессинг орайын шөлкемлестириў менен бир қатарда чиплы пластик карточкаларды эмиссия қылыў жолға қойылды.

Агробанк Азия Тыныш океаны Аўыл хэм Аўыл хожалығын кредитлеў Ассоциациясы (АПРАКА) хэмде Аўыл хожалығы кредити Халық аралық Конференциясы (КИКА)ның тең ҳуқықлы ағзасы да болып есапланады. 2010 жылдың июнь айында Ташкентте Агробанк қатнасыўында Азия Тыныш

океаныконтиненти хәм аўыл хожалығын кредитлеў ассоциациясы Бас Ассамблеясының 17-жыйналысы хәм Атқарыў комитетиниң 58-мәжлиси өткерилди. Бул илажлар шеңберинде аўыл хожалығын кредитлеўде кредит тәўекелшилигин басқарыў бойынша конференция болын өтти. Бас Ассамблея қарарына муўапық 2010-2012 жыллар даўамында АПРАКАға басшылық етиў ўазыйпасын атқарыў Агробанкке тапсырылды.

Банк киши бизнести раўажландырыў мақсетинде КфВ, ЕТТБ, ОТБ хәм Қытай Халық Республикасының Эксимбанки, Халық аралық Раўажланыў хәм Тиклениў банкиниң (ХТТБ) кредит жөнелислери тартылған.

Агробанктиң халық аралық операциялары шет еллердеги хәм Республика ишиндеги 23 банктеги ўәкиллик есап бетлери арқалы әмелге асырылады.

Сондай-ақ, Агробанк S.W.I.F.T жәхән банклер аралық финанслық телекоммуникациялар бирлеспесине ағза.

2011 жыл искерлиги жуўмақлары бойынша мағлыўмат

I. Банктиң капиталласыўын асырыў, ресурс базасын беккемлеў.

Банктиң капиталласыў дәрежесин асырыў, халық хәм хожалық субъектлериниң бос пул қаржыларын тартыўды кеңейттириў мақсетинде 2011-2015 жылларға мөлшерленген дәстүр ислеп шығылып, параметрлер белгиленди.

Бул дәстүр шеңберинде 11,2 млрд. сўмлық акциялар эмиссия қылынди хәм толық жайластырылып, устав капиталы 126,2 млрд. сўмға жеткизилди.

Банк ресурс базасы 1 трлн. 526 млрд. сўм, активлар 1 трлн. 729 млрд. сўмды қурап, жыл басына салыстырғанда тийисли рәўиште 98,2 млрд. сўмға (107 процентке) хәм 41,5 млрд. сўмға (102 процентке) өсти.

Есабат жылында халықтың 92,6 млрд. сўмлық бос турған пул қаржылары аманатларға тартылып, олардың муғдары 495,0 млрд. сўмды қурады хәм 140 процентке өсиўине ерисилди.

Айланысқа шығарылған 85,4 млрд.сўмлық депозит сертификатлары жайластырылды.

II. Аўыл хожалығы кәрханаларын қоллап қуўатлаў.

Аграр комплексти финанслық қоллап-қуўатлаў, санаатта ислеп шығарыўды көбейтиў, аўыл хожалығы өнимлерин жетистириў хәм қайта ислеў, фермер хожалықларын финансластырыўға тийкаргы итибар каратылып, 1 трлн. 384 млрд. сўмлық кредитлер ажыратылды.

Банк қаржылары есабынан хожалық жүритиўши субъектлердиң халық бәнтлигин тәмийнлеўге каратылған искерлигин қоллап-қуўатлаў, бар болған ислеп шығарыў қуўутлылықларын кеңейттириў хәмде жаңа жойбарларды әмелге асырыў арқалы 51 255 жумыс орынлары шөлкемлестирилди.

Әмелге асырылып атырған илажлар нәтийжесинде 2011 жыл даўамында банктің финанслық көмегт тийкарында қосымша 324,9 млрд. Сумлық өним ислеп шығарылды хәм хызметлер көрсетилди, солардан:

- азық-аўқат жөнелисиндеги жойбарлар есабынан ислеп шығарылған өним муғдары 89,8 млрд. сум;
- азық аўқатлық емес тутыныў өнимлериниң муғдары 58,4 млрд. сум;
- саўда хәм хызмет көрсетиў көлеми 154,5 млрд. сум;
- сатып алынған аўыл хожалығы техникалары тәрәпинен көрсетилген агро техникалық хызметлер көлеми 22,3 млрд. сумни қурады.

Мәмлекет мүтәжликлери ушын ушын пахта хәм ғәлле жетистириў бойынша агро техникалық илажларды финанслық жақтан қоллап-қуўатлаў ушын 814,8 млрд. сум жеңилликли кредитлер ажыратылды.

Аўыл хожалығы кәрханалары, солардан фермер хожалықлары техника парклери жаңаланып, 46,7 млрд. сум кредитлер есабынан нәтийжелилиги жоқары болған 73 дана дән орыў комбайнлары, 542 дана жерди айдаў хәм сүриў тракторлары жеткерип берилди.

Солардан, дән орыў комбайнларына 7,1 млрд. сум, жерди айдаў хәм сүриў тракторларына 25,2 млрд.сум, басқа аўыл хожалығы техникалары, хәр қыйлы прицеплер хәм аўысық бөлеклер сатып алыўға 14,5 млрд. сум кредит қаржылары жөнелтирилди.

Пахта тазалаў хәм дән кәрханаларына өним ислеп шығарыў сапасын жақсылаў, заманагөй қайта ислеўши технологиялық үскенелер орнатыў хамде экспорт потенциалын асырыў мақсетинде “Ўзпахтасаноат” бирлеспеси хамде “Ўздонмахсулот” компанияси системасындағы кәрханаларға узак мүддетли инвестиция қаржыларының ажыратылыўына тийкарғы итибар қаратылды.

Әсиресе, дән өнимдарлығын асырыў хамде тухым сапасын жақсылаў мақсетинде дән кәрханаларына Германияның “Пектус” компаниясының хамде тухымлылықты қайта ислеўши технологиялық үскенелер ушын жәми 6,9 млрд. сум хамде жабық сыйымлылық складлары қурылына 2,6 млрд. сум кредитлер ажыратылды.

Пахта тазалаў кәрханаларында өним сапасын жақсылаў хамде экспорт потенциалын асырыў мақсетинде модернизация хәм реконструкция қылыўға бүгинги күнге шекем 34,8 млрд. сум қаржы жөнелтирилди.

Сондай-ақ, пахта тазалаў кәрханалары қасында шәрўашылық хәм кусшылықты шөлкемлестириўге 16,6 млрд. сум муғдарында кредитлер ажыратылып, 836 жаңа жумыс орынлары жаратылды.

Пилле өнимин өз ўақтында хәм сапалы етип жетистириў мақсетинде фермер хожалықларына төленетуғын бөлек қаржылары ушын 1,5 млрд. сумлик кредитлер ажыратылды.

Суў жетиспеўшилигиниң алдын алыўға қаратылған илажлар ушын 24 “Давсувмахсуспудрат” мәмлекетлик унитар кәрханаларына 1,8 млрд. сум муғдарында кредит қаржылары ажыратылды.

Аўыл хожалық кәрханалары хәм оларға хызмет көрсетиўши тараўларға финанслық жәрдем бериў хамде олар арасындағы дебиторлық хәм кредиторлық қарызларды қысқарттырыў мақсетинде мониторингқа алынған ўәзирлик хәм идаралар қурамындағы кәрханаларға 369,9 млрд. сум кредитлер ажыратылды хәм факторинг хызметлери көрсетилди.

Солардан, “Ўзпахтасаноат” бирлеспесине 221,3 млрд. сум, “Ўздонмахсулот” компаниясына 60,3 млрд. сум, “Ўзагрошсервис”

бирлеспесине 18,9 млрд. сум хәм “Ўзкимёсаноат” компаниясы қурамындағы “Қишлоқхўжалиқкимё” кәрханаларына 69,4 млрд. сум кредитлер берилди.

“Ўзағромашсервис” системасындағы МТПлар негизинде шөлкемлестирилген “Агротехсервис” ЖШЖлардың устав капиталын қәлиплестириўге банк тәрәпинен 728,4 млн. сум қаржы инвестиция қылынды.

Сондай-ақ, “Агротехсервис” ЖШЖлер негизинде қара мал, таўық фермасылимонария, нан цехы хәм басқа да сервис хызметлерин шөлкемлестириў мақсетинде 1,5 млрд. сумдан артық кредитлер ажыратылды.

III. Азық-аўқат қәўипсизлигин тәмийнлеў.

Азық-аўқат қәўипсизлигин тәмийнлеў мақсетинде 94,2 млрд. сумлик 10 мыңнан аслам жойбарлар қаржыландырылып, жыл даўамында жетистирилген өним көлемин 89,8 млрд. сумга көбейиўине ерисилди.

Солардан, шәрўашылықты раўажландырыўға 31,6 млрд.сум, қусшылыққа 18,6 млрд. сум, балықшылық хәм пал хәррешиликке 1,8 млрд. сум хәмде теплицалар қурыўға 5,4 млрд. сум муғдарында кредит қаржылары ажыратылды.

Аўыл хожалық өнимлерин қайта ислеў, соның ишинде азық-аўқат өнимлерин ислеп шығарыў хәм сақлаўға бағдарланған жойбарлар ушын 7,8 млрд. сум кредит ажыратылды.

Аймақларда бағшылықты шөлкемлестириў, интенсив бағларды шөлкемлестириўге қаратылған жойбарларды финансластырыў ушын 18 фермер хожалығына 1,7 млрд. сумнан аслам кредитлер ажыратылды.

Солардан, Сурхандәрья ўәлаяты Сариосиё районы “Дашнобод боғлари” фермер хожалығына бағшылықты раўажландырыў ушын ажыратылған 660 млн. сум кредит есабынан Туркиядан 24 мың дана, “Бодомзор” фермер хожалығына 450 млн. сум кредит есабынан 12 минг дана келте алма тереги нәллери алып келинди хәм бүгинги күнде бул нәллер фермер хожалықларының жер майданларында өсирилип атыр.

Бул фермер хожалықларына егилген алма тереклери усы жылдан баслап ҳасыл берип баслайды.

Мийўе-палыз өнімлерин сақлаўдың материаллық-техника базасын раўажландырыў бойынша дәстүрге тийкарланып 16 жабық суўытқышлы сыйымлылықтар қурыў ушын 2,2 млрд. сум банк қаржылары ажыратылды хәм 2170 тонна көлемдеги өнім сақлаўға мөлшерленген сыйымлылықтар иске түсірилди.

Банк тәрәпинен ажыратылған 1,3 млрд. сум кредит хәм 2,7 млрд. сум муғдарында нақ пул қаржылары есабынан бүгинги күнде суўытқышлы сыйымлылықтарда 5 мың тоннадан артық палыз хәм бағшылық өнімлери запасқа қойылған.

Солардан, 1,9 мың тонна картошка, 1,4 мың тонна пияз, 605 тонна гешир, 152 тонна капуста, 226 тонна мийўе, 231 тонна пализ егинлери хәмде 468 тонна гүриш өнімлериниң запасы жаратылған.

Турғынлар жерлеринен пайдаланыў.

Турғынлар жерлеринен нәтийжели пайдаланыў, сол қатары дийханшылық қылыў ушын егин тухымлары, мийўели тереклер нәллери хәмде зәрүрли химиялық төгинлер жеткерип берилиўиниң системалы шөлкемлестирилиўине қатаң итибар қаратылып, бул жөнелиске 13 млрд. сумнан артық кредитлер берилди.

Бул процессти нәтийжели шөлкемлестириў мақсетинде банк тәрәпинен республиканың 162 районында 654 банк жумысшыларынан ибарат отрядлар дүзилди хәмде буған 508 автомашина тартылып, көшпели дүканлар шөлкемлестирилди.

Автомашиналарда шөлкемлестирилген көшпе дүканлар талап етилиетуғын егин тухымлары, нәллери, биологиялық хәмде минерал төгинлер, химиялық қураллар, инвентарлар менен толық тәмийнленген болып, олар белгиленген графиклер тийкарында толық искерлик көрсетпекте.

Бүгинги күнге шекем 248,1 млн. сумлик 45758 дана палыз хәм мийўели тереклер нәллери, 421,9 млн. сумлик 12,3 тонна палыз егинлери тухымлары,

136 млн. сумлик 11,3 мың жумыс үскенелери жеткерип берилген болып, жәми 24,8 мың шаңараққа 806,1 млн. сумлик хызмет көрсетилди.

Орынлардан алынған мағлыұматларға тийкарланып әмелге асырылған есап-китапларға көре бул ислерге 70,2 млрд қаржылар сарыпланыўы анықланды, соннан 63 млрд. сумы халықтың өз қаржылары хәм 7,2 млрд. сумлық банк кредити есабынан әмелге асырылыўы режелестирилген.

IV. Киши бизнес хәм жеке исбилерменликти қоллап-қуўатлаў.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2011 жыл 24 августтағы “Киши бизнес хәм жеке исбилерменликти және де раўажландырыў ушын қолайлы исбилерменлик шәраятын жаратыўға байланыслы қосымша шара-илажлар хаққында”ғы ПФ-4354-санли Пәрманы орынланыўына байланыслы дәстүр ислеп шығылды.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2011 жыл 7 февралдағы ПҚ-1474-санли Қарары менен тастыйықланған “Киши бизнес хәм жеке исбилерменлик жылы” Мәмлекетлик дәстүр орынланыўын тәмийнлеў мақсетинде банк тәрөпинен әмелге асырылатуғын шара-илажлар Дәстүри қабыл етилди.

Есабат жылында киши бизнес хәм жеке исбилерменлик субъектлерин қоллап-қуўатлаў ушын 355,4 млрд. сумлик кредитлер ажыратылып, 43 мыңнан аслам жаңа жумыс орынлары жаратылды.

Ажыратылған кредитлердиң 57 проценти яғный, 204 млрд. суми узак мүддетли кредитлер болып есапланады.

Сондай-ақ, исбилерменлик субъектлериниң:

- аўыл хожалығы өнимлерин жетистириў хәмде қайта ислеўге бағдарланған 528 жойбар яғный, 18,3 млрд. сумлик жойбарларын финансластырыў есабынан 3903 аўыл халқы жумыс пенен тәмийнленди хәм 22,0 млрд. сумлик өним ислеп шығарылды;

- халықтың азық-аўқатлық емес тутыныў өнимлерин ислеп шығарыўға бағдарланған 122 жойбар, 6,5 млрд. сумлик жойбарларды яинансластырыў

есабынан 653 аўыл турғыны жумыс пенен тәмийнленди хәм 6,7 млрд. сумлик өним ислеп шығарылды.

Банк тәрөпинен 82,4 млрд. сум муғдарында микрокредитлер ажыратылды, шахсий жәрдемши, дийхан хәм фермер хожалықлары шәрўа малларын көбейтиўди қоллап-қуўатлаўға бағдарланған кредитлер 10,1 млрд. сумды қурады.

Ўәзирлер мекемесиниң 2004 жыл 29 июндағы 299-санлы қарары орынланыўы шеңберинде исбилермен хаял-қызлардың жойбарларына 32,4 млрд. сум кредит қаржылары ажыратылды хәм 4 мыңнан аслам жаңа жумыс орынлары жаратылды.

Халықтың азық-аўқат өнимлерине болған мүтәжликлерин тәмийнлеўге бағдарланған жойбарларды финансластырыўға 94,1 млрд. сум кредит ажыратылып, 11428 жаңа жумыс орынлары жаратылды.

Азық аўқатлық емес өнимлерди ислеп шығарыўға бағдарланған жойбарларға 67,4 млрд. сумлық кредитлер ажыратылып, 6494 жаңа жумыс орынлары жаратылды.

Хызмет көрсетиў хәм сервис тараўын раўажландырыўға 17,6 млрд. сум кредитлер ажыратылып, жаратылған жумыс орынлары саны 2 917 ге жетти.

Исбилерменлик субъектлериниң өнерментшилик хәм шаңарақ бизнесин раўажландырыўға бағдарланған жойбарларды финансластырыўға 4,8 млрд. сум қаржы ажыратылды.

Кәсип өнер колледжлери питириўшилерине өз бизнесин шөлкемлестириў мақсетинде 3,4 млрд. сум муғдарында жеңилликли кредитлер ажыратылды.

Микро финансластырыўды раўажландырыў жойбары шеңберинде Азия раўажланыў банки кредит линияси бойынша өткен жылда 4 млн. АҚШ доллары өзлестирилди.

Аўыллық жерлердеги жаслардың исбилерменлик искерлигин раўажландырыў, олардың бәнтлигин тәмийнлеў мақсетинде “Камолот” жаслар хәрекети менен биргеликте хәр түрли таңлаўлар өткерилди.

Бундай таңлаўларға 24 мыңнан артық жаслар қатнасты хәм таңлаўда жеңимпаз болған қатнасыўшы жаслар банк тәрәпинен хошаметленди.

V. Банктің инвестициялық искерлиги.

Банк кредит қойылмаларының 693 млрд. сумы яғный, 65 проценттен артығы узақ мүддетли кредитлерге ажыратылды.

Банк тәрәпинен есабат жылында 256,1 млрд. сум муғдарында инвестициялық кредитлер ажыратылып, 2010 жылға салыстырғанда 46,4 млрд. сум яғный, 122 процентке артты.

Кредит портфелиндеги инвестициялық кредитлер қалдығы 576,3 млрд. сумни яғный, жәми кредит қойылмаларының 51 процентин қурады.

Берилген кредитлерден 80,1 млрд. сумы (31%) санаатқа, 90,2 млрд. сумы (35%) аўыл хожалығы, 35,4 млрд. сумы (14%) материаллық-техникалық тәминатқа, 50,3 млрд. сумы (20%) қурылыс хәм экономиканың басқа тараўларына бағдарланды.

Мәмлекетлик инвестиция дәстүри бойынша:

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2010 жыл 29 декабрдеги ПҚ-1455-санлы қарарына тийкарланып тастыйықланған 2011 жыл инвестиция дәстүри орынланыўы шеңберине тийисли илажлар әмелге асырылды.

Әсиресе, “Премиум лизер” ЖШЖ те терини қайта ислеў проекти әмелге асырылып, жәми 14,9 млрд.сум муғдарында инвестиция киритилди хәм кәрхана толық реконструкция қылынди. Нәтийжеде, кәрхананың бина хәм имаратлары, коммуникация системасы, шығынды суўларды тазалаў системасы жумыс жағдайына келтирилди хәм де шет елден алып келинген заманагөй технологиялық үскенелер толық орнатылды.

Ислам раўажланыў Банкиниң жеке секторды раўажландырыў Ислам корпорациясынан тартылған 5,0 млн. АҚШ доллары муғдарындағы линиясын өзлестириў бойынша улыўма суммасы 4,9 млн. АҚШ доллары болған, жәми 11 проект финансластырылды.

Бул қаржылар есабынан бир қатар кәрханаларда жергиликли шийки затларды қайта ислеу есабынан экспортқа қолай хәм де импорт орнын басыушы өнімлерди ислеп шығарыу жолға қойылды.

Халық аралық финанс институтлары менен ислеу бойынша:

Бүгинги күнде 6 халық аралық финанс институтлары менен шериклик байланыслар орнатылған.

Хүкимет кепиллиги астында Азия раўажланыу банки (ОТБ), Халық аралық тиклениу хәм раўажланыу банки (ХТТБ), Халық аралық раўажланыу бирлеспеси (ХТУ), Қытай Эксимбанки хәмде туўрыдан-туўры банк тәрөпинен Хипоферайнсбанк (Германия) хәм Ислам раўажланыу банки жеке секторды раўажландырыу Ислам корпорацияларының жәми 77,9 млн. АҚШ доллары муғдарындағы линиялары тартылған.

Тартылған кредит линиялары қаржыларының салмақлы бөлеги киши бизнес субъектлериниң проектлерин қоллап-қуўатлауға бағдарланып атыр.

Солардан, Азия раўажланыу банкиниң “Киши хәм микро финансластырыуды раўажландырыу 2-фаза” жойбары шеңберинде 6 млн. АҚШ доллары өзлестирилип, мыңнан аслам жойбарлар финансластырылды хәм 1200 ден артық жумыс орны жаратылды.

Аўыл хожалығын қоллап-қуўатлау ушын тартылған Халық аралық раўажланыу бирлеспесиниң “Аўыл хожалығы кәрханаларын қоллап-қуўатлау II басқыш” жойбары шеңберинде ажыратылған 8,2 млн. АҚШ доллары хәм 12,4 млрд. сум муғдарындағы кредит линия есабынан исбилерменлик субъектлерине өткен жылда 366 мың АҚШ доллары хәм де 2,2 млрд. сум муғдарында узақ мүддетли кредитлер ажыратылды.

Есабат жылында инвестициялық проектлерди финансластырыудағы банктиң үлесин арттырыу хәм де шет ел инвестициялар салмағын асырыу мақсетинде Агробанк хәм Польша Миллий банки ортасында Меморандум имзalandы.

Сондай-ақ, Германияның Ландес банки менен имзаланған Меморандумға муўапық 2,5 млн. АҚШ доллары муғдарындағы гилем

өнімлерін іслеп шығарыуға бағдарланған проектті финансластырыудың жуўмақлаўшы басқышы әмелге асырылмақта.

VI. Экономикалық жақтан төмен кәрханаларды қоллап-қуўатлаў.

Банк тәрәпинен улыўма суммасы 30,1 млрд. сумлық 12 экономикалық жақтан төмен кәрханалар банк балансына қабыл етилди хәм банкротлық процессиндеги кәрежетлерін қаплаў ушын 1,5 млрд. сум төлемлер әмелге асырылды.

Банкрот кәрханалар іскерлигин тиклеў мақсетинде, олардың іслеп шығарыў базасын реконструкция хәм модернизация қылыў ушын жәми 32,1 млрд. сум, солар қатары 2011 жылда 14,3 млрд. сум муғдарында инвестиция қаржылары киритилди.

Бул қаржылар есабынан 15 млрд. сумлық қурылыс, оңлаў хәм монтаж іслери әмелге асырылды, кәрханалардың іслеп шығарыў іскерлигин шөлкемлестириў ушын 8 млрд. сум муғдарында айланба қаржылары ажыратылды.

Банкрот кәрханалар негизинде конкуренцияға шыдамлы хәм жоқары сапалы өнім іслеп шығарыуды шөлкемлестириў мақсетинде шет елден заманагөй технологиялар сатып алыўға 9 млрд. сум яғный, 4,9 млн. АҚШ доллары муғдарында қаржы бағдарланды.

Әмелге асырылған іслер нәтижесинде, банкрот кәрханалар негизинде жыллық проект қуўаттылығы 98 млрд. сумлық яғный 7,8 мың тонна азық-аўқат, 905 тонна текстил өнімлерін іслеп шығарыўшы, 55 млн. дц. кв. терини қайта іслеўши хәм де 2 млн. дана әтиргул жетистириўге қанийгелескен жаңа кәрханалар қурылып, 600 дан артық жергиликли тұрғынлар жұмыс пенен тәмийнлейди.

Бүгинги күнде іскерлиги тикленген кәрханаларда бизнес реже көрсеткішлерине тийкарланып 17,7 млрд. сумлық өнім іслеп шығарылып (2011 жылда 9,8 млрд. сум), соннан 5,8 млн. АҚШ доллары муғдарында (2011 жылда 2,3 млн. АҚШ доллары) экспортқа бағдарланды.

Бундай кәрханаларда 1 823 тонна жип орамы, 497 тонна гөш хэм сүт өнімлери ислеп шығарылды, аўыл хожалығы техникаларына аўысық бөкеклер ушын 350 мың тонна металл қайта исленди хэм де 1 200 гектардан аслам жер майданларына агротехникалық хызметлер көрсетилди.

Бүгинги күнде Президентимиздің “Экономиканың реал секторы кәрханаларының финанслық турақлылығын және де асырыў шара-илажлары хаққында”ғы Пәрманы орынланыўы шеңберинде банк балансына алынған 12 кәрханадан 10 кәрханада ислеп шығарыў искерлиги толық қайта тикленди хэм 7 жаңа инвесторға басқышпа-басқыш төлем тийкарында сатылды.

Әсиресе, Наманган ўәлаятындағы “Инвесттекс-ИБ”, Фергана ўәлаятындағы “Тексижен”, “Вайт чиккенс”, Хорезм ўәлаятындағы “Агро-махсус-тузатиш-созлаш” хэм “Боғот Агро”, Қарақалпақстан Республикасындағы “Қаракалпак микс дайри” кәрханалары жаңа акционерлерге сатылды.

Төмендеги таблицада Ашық Акционерлик Коммерциялық Банк «Агробанк»тиң 2010-жылдың 1-январь ҳалатына 2008-2009 жыллар ушын бирлескен баланс есабаты келтирилген. (Таблица-2). Бул баланс есабатында активлердің 2008-2009 жыллар даўамында өсиў пәти анық көрсетилген.

2-таблица

**Бирлескен баланс есабаты
2008-2009 жыллар
ААКБ «Агробанк» 2010-жылдың 1-январь ҳалатына**

(мың сумда)

№	Статьялар	Ағымдағы жыл	Өткен жыл
	Активлер		
010	Нақ пуллар	17 900 695	20 585 653
020	Өзбекстан республикасы Орайлық банкинен алынған	217 000 591	117 788 406
030	Басқа банклерден алынған	33 822 114	19 459 342
040	Сатыў хэм сатып алыў ушын баҳалы қағазлар- Сатылатуғын		

041	Сатылмайтуғын		
050	Ислеп шығарыушы финанслық үскенелер		
060	Инвестициялар- сатыу ушын бар болған нақ пуллар	7 039 446	7 663 745
061	Қайтарылыуына шекем услап турылғанлар	868 890	1 327 464
070	Қайтарылған РЕПО		
080	Клиентлерге берилген кредит хәм аванслар	1 032 986 534	746 614 154
081	Мүмкин болған зыян бойынша минус резервлер	-44 184 323	-32 630 326
082	Таза кредит хәм аванслар	988 802 211	713 983 828
090	Финанслық ижара		
100	Ғәрезли хожалық жәмийетлерине инвестициялар		
101	Қоспа кәрханаларға инвестициялар	5 025 787	4 092 858
110	Гудвил		
120	Тийкарғы қураллар (таза баланс қуны бойынша)	525 728 056	40 082 898
130	Материаллық емес активлер (таза баланс қуны бойынша)	140 270	77 513
140	Басқа өз мүклери		
150	Салық талапнамалары	4 529 753	5 242 688
160	Басқа активлер	24 865 434	13 492 6847
170	Жәми: Активлер	1 352 723 247	943 797 079
Миннетлемелер			
	Депозитлер		
181	Талап етилемен дегенге шекем	592 992 093	393 373 197
182	Аманатлар	98 515 738	64 353 290
183	Мүддетли	149 376 699	71 119 624
184	Депозит сертификатлары	5 103 317	18 637
185	Мәмлекетлик счетлар		
190	Улыұма: Депозитлер	845 987 847	558 864 748
200	Орайлық банкке төлемлер ушын	13 052 068	1 794 925
210	Мәмлекетке төлемлер	101 715 964	81 267 912
220	Басқа банклерге төлемлер	203 978 209	150 257 026
230	РЕПО хәм басқа қарыз қураллары	27 560 224	26 619 651
240	Өндирилсик финанслық қураллар		
250	Салық миннетлемелери		
260	Басқа да миннетлемелер	12 411 016	11 781 364
270	Шығарылған қарыз бақалы қағазлар		
280	Улыұма: миннетлемелер	1 204 705 328	830 585 626
Өз капиталы			
300	Әпиұайы акциялар	106 538 829	76 438 8295
310	Жеңилликлер менен акциялар	725 015	725 015
320	Сатып алынған өз акциялары		
330	Жәми: Акция капиталы	107 263 844	77 163 844
340	Қайта бақалау бойынша резервлер	1 972 127	3 388 921
350	Бөлистирилмеген пайда	36 908 941	30 166 508
355	Күтилген нәтийже	146 144 912	110 719 273

356	Азайыў үлеси	1 873 007	2 492 180
360	Улыўма: Өз капиталы	148 017 919	113 211 453
370	Жәми: Миннетлемелер хәм өз капиталы	1 352 723 247	943 797 079

Бул таблицада көринип турғанындай 2008-жылы жәми активлер саны 943 797 079 мың сумды кураған болса, 2009-жылы 1 352 732 747 мың сумды кураған. Бул 2009-жылда 2008-жылға қарағанда 408 926 668 мың сумға көбейген.

3-таблицада болса, Ашық Акционерлик Коммерциялық Банк «Агробанк»тиң 2011-жылдың 1-январь ҳалатына 2009-2010 жыллар ушын бирлескен баланс есабаты келтирилген. Бул таблицадағы мағлыўматларға көре, 2009-2010 жыллар даўамында жәми активлер саны 1 576 437 360 мың сумнан 1 644 476 070 мың сумға жеткен, яғный 68 038 710 мың сумға артқан. 200-жыл ахыры менен 2010-жыл ахырын салыстыратуғын болсақ, 2 жыл даўамында Ашық Акционерлик Коммерциялық Банк «Агробанк»тиң жәми активлер саны 291 752 323 мың сумға көбейген. Бул Ашық Акционерлик Коммерциялық Банк «Агробанк»тиң активлер санының жыл сайын көбейип атырғанлығынан, жыл сайын хызмет көрсетиў дәрежесиниң артып баратырғанлығынан дерек береді.

3-таблица

Бирлескен баланс есабаты
2009-2010 жыллар
ААКБ «Агробанк» 2011-жылдың 1-январь ҳалатына

(мың сумда)

№	Статьялар	Ағымдағы жыл	Өткен жыл
	Активлер		
010	Нақ пуллар	17 939 564	17 900 695
020	Өзбекстан республикасы Орайлық банкинен алынған	192 864 530	217 000 592
030	Басқа банклерден алынған	44 354 135	33 822 113
040	Сатыў хәм сатып алыў ушын баҳалы		

	қағазлар- Сатылатуғын		
041	Сатылмайтуғын		
050	Исеп шығарыушы финанслық үскенелер		
060	Инвестициялар- сатыу ушын бар болған нақ пуллар	9 720 972	7 039 446
061	Қайтарылыуына шекем услап турылғанлар		868 890
070	Қайтарылған РЕПО		
080	Клиентлерге берилген кредит хәм аванслар	1 043 099 029	999 565 702
081	Мүмкин болған зыян бойынша минус резервлер	-52 131 160	-44 184 324
082	Таза кредит хәм аванслар	990 967 869	955 381 378
090	Финанслық ижара		
100	Ғәрезли хожалық жәмийетлерине инвестициялар		
101	Қоспа кәрханаларға инвестициялар	15 838 272	5 025 787
110	Гудвил		
120	Тийкарғы қураллар (таза баланс қуны бойынша)	54 547 078	52 728 056
130	Материаллық емес активлер (таза баланс қуны бойынша)	531 398	140 270
140	Басқа өз мүлкери		
150	Салық талапнамалары	8 406 209	4 905 246
160	Басқа активлер	309 306 543	281 624 887
170	Жәми: Активлер	1 644 476 070	1 576 437 360
Миннетлемелер			
	Депозитлер		
181	Талап етилемен дегенге шекем	522 472 360	525 186 754
182	Аманатлар	63 225 091	98 515 738
183	Мүддетли	195 542 416	221 865 659
184	Депозит сертификатлары	26 194 372	5 103 317
185	Мәмлекетлик счетлар	228 353 948	221 668 740
190	Улыұма: Депозитлер	1 035 788 187	1 072 340 208
200	Орайлық банкке төлемлер ушын	12 450 122	13 052 068
210	Мәмлекетке төлемлер	170 194 716	101 715 964
220	Басқа банклерге төлемлер	141 094 430	132 283 965
230	РЕПО хәм басқа қарыз қураллары		
240	Өндирилсик финанслық қураллар		
250	Салық миннетлемелери		
260	Басқа да миннетлемелер	108 780 378	116 074 460
270	Шығарылған қарыз бақалы қағазлар		
280	Улыұма: миннетлемелер	1 468 307 833	1 435 466 665
Өз капиталы			
300	Әпиұайы акциялар	139 376 705	104 551 705
310	Жеңилликли акциялар	575 000	575 000
320	Сатып алынған өз акциялары	1 412 124	1 412 124
330	Жәми: Акция капиталы	141 363 829	106 538 829
340	Қайта бақалау бойынша резервлер	3 110 173	1 972 127
350	Бөлистирилмеген пайда	29 794 803	30 586 732

355	Күтилген нәтийже	174 268 805	139 097 688
356	Азайыў үлеси	1 899 432	1 873 007
360	Улыўма: Өз капиталы	176 168 237	140 970 695
370	Жәми: Миннетлемелер хәм өз капиталы	1 644 476 070	1 576 437 360

2.2. Актив операцияларды раўажландырыўдың тийкарғы бағдарлары.

Көпшилик авторлар актив операциялардың тийкарғы бағдарларын түрлише талықлайды. Олардың айырымларын бөлип көрсетемиз.

Өзбекстанда базар экономикасына өтиў шәраятында кредит ссуда капиталының хәреketи формасын яғный ссудаға берилетуғын пул капиталын өзинде сәўлелендиреди. Кредит ссуда капиталының пул капиталына өткерилиўин тәмийнлейди хәм кредитор хәм қарыздар арасындағы байланысты аңлатады. Кредит операцияларының тийкарғы бағдарларын төмендегише көрсетиўге болады:

1. Базар экономикасы шәраятında кредит бир тармақтан екінші тармаққа өтиўде капитал ағымының созылыўшаң механизми ретинде зәрүрли болып табылады.

2. Кредит тийкарынан кәрханалардың хәрекеттеги кругооборот фондының үзликсизлигин қоллап-қуўатлаўға бағдарланады хәв өндириллик тараўлардың реализациясы процессинде хызмет көрсетип, әсиресе, базар экономикасы шәраятında әҳмийети күшейеди.

3. Кредит жәрдемінде ссудалық капитал тармақлар арасында қайта бөлистриледи. Бунда көбирек пайда алыўды тәмийнлейтуғын тармақларға бағдарланады. Яғный, мәмлекетимиздің экономикасын раўажландырыўда тийкаргы орынды ийелейтуғын тармақларға көбирек бөлистриледи.

4. Кредит пул массасының көлемине хәм структурасына, төлеў оборотына, пул айланысы тезлигине тәсир етиўге бағдарланады. Бунда хәр түрли кредит пуллары қолланылады хәм буның менен бирге нақ пулсыз есапласыўлардың раўажланыўын тезлестиреди, олардың жаңа усыллары енгизиледи, улыўмаластырып айтқанда, мәмлекетимиздің базар экономикасының фундаментин қурыўды тәмийнлейди. Булардың барлығы айланыс қарежетлерин тежемлеўге хәм жәмийетлик қайта ислеп шығарыўдың нәтийжелигин арттырыўға шәр-шәраят жаратады.

5. Кредит жәрдемінде кәрханалар көбирек хәм тезирек пайдаға ийе болады, өз гезегинде бул ислеп шығарыўдың орайласыўына алып келеди.

6. Кредит өндирилс күшлерин раўажландырыўды жетилистрииўге бағдарланады. Модернизацияны жетилистрииў тийкарында қайта ислеп шығарыўды кеңейттирииў ушын капитал дереклерин қәлиплестиреиўди тезлестиреиўге бағдарланады.

Кредит жәрдемисиз тез хәм раўажланған фермер хожалықларын, киши бизнес кәрханаларын жаратыўды, исбилерменлик искерлигиниң басқа түрлерин енгизиўди тәмийнлеў мүмкин емес.

Бирақ банк кредит операцияларының нәтийжелилиги оның кредит сиясаты менен анықланады. Кредит сиясаты ссудалардың тийкаргы

бағдарларын қәлиплестиреди. Кредит қойылмалары банк ушын үмитли хәм рентабелли болыўы керек. Банктің ўазыйпасы өз ссуда операцияларының аз риск жағдайында көбирек пайда алатуғындай оптимал шешимин табыўдан ибарат. Кредит сиясатының әхмийетли бағдарлары клиент-қарыздарлардың мүмкин болған хәр түрли хызмет түрлерин таңлап алыў, кредитлестирилиўдиң оптимал тәризде шөлкемлестирилиўи, банктің процентлик тактикасы, қарыздардың финанс мүмкиншиликлерин анализлеў. Кредитлестириўде «Банктің алтын қағыйдасын» бузыўға болмайды. Бул қағыйда бойынша берилип атырған ссуда мүддети банкте бар болған ресурслар мүддетинен асып кетпеўи керек.

Өзбекстан Респудликасының кредит сиясаты хәзирги ўақытта төмендегилерди өз ишине алады.

Мәмлекетимиздиң пул-кредит сиясатының тийкарғы бағдарларында «банклердиң экономика реал секторындағы жумысын кеңейтиў мақсетинде бөлек банклер капиталында мәмлекеттиң қатнасыўын асырыў ҳаққында мәселени көрип шығыў» турыпты. Бул жеткиликли емес. Басқа тәрептен, мәмлекеттиң банк капиталында қатнасатуғындай қаржысы жоқ. Таўылған жағдайда да, бул, банклер сол қаржыларды алыўдан-ақ өндиристи кредитлестириў менен шуғылланады, деген гәп емес. Бирақта, мәмлекет хәм корпоративлик баҳалы қағазлар базары тарқалыўы менен, банклерге өз қаржыларын нәтийжели айландырыў жолларын излеўге дурыс келеди. Бундай жағдайда экономиканың реал секторын кредитлестириў ең қолайлы бағдар болып табылады. Бул оның аяққа турыўына алып келеди хәм коммерциялық банклердиң өзлериниң басқа раўажланыў базасының жаратылыўына алып келеди. Бирақ, экономиканың реал секторын кредитлестириў бүгини күнде, алдыңғыға қарағанда, қарыздардың кредитти төлей алыў уқыплылығының төменлигинен келип шығатуғын жүдә жоқары риск пенен байланысly. Кредиттиң қайтарылмаўы көбинше кредиттиң берилиўи хәм олардың пайдаланылыўының банк тәрепинен қадағалап барылыўының төмен екенлиги менен түсиндириледи. Бул қәлеген банктің

кредит саясатының ең ахырғы мүйешиндегі тас болыуы керек. Кредитлестіріуде пул табыу ушын банк ең алды менен клиент шарттерді қабыл етіуі хәм сол кредитті алыуы, кейін болса бул кредиттің қайтарылыуы хаққында қайғырыуы керек. Маркетинг изертлеулері, конкрет жойбарлардың анализи қарыздардың төлей алыу уқыпшылығын бахалау көп муғдарда пул қаржы жумсалыуын талап етеді.

Инвестиция операциялары тийкарынан төмендегілерге бағдарланған:

1. Банктің дәрамат базасын кеңейттиріу хәи диверсификациялау
2. Финансылық турақшылықты көтеріу хәм банкті қоллап-қуатлаушы искерлік түрлерін кеңейттиріу арқалы улыума рискті төменлетіу;
3. Банктің айтарлықтай өсип баратырған базарларға қатнасын тәмийнлеу, базар экономикасы принциптерін тәмийлеу ушлап турыу;
4. Финанс институтларының бөлімлері тәрәпинен туурыдан-тууры клиенттерге көрсетилетуғын хызмет түрлерін, клиент хәм ресурс базасын кеңейтіу;
5. Клиенттерге олардың бахалы қағазларын қадағалау арқалы тәсир өткеріуді күшейтіу;

Инвестиция операцияларының жасырын мақсәти, банк тәсирін кеңейтіуге, оны банк искерлигі шегарасынан шығарыуға хәрекет етіу болып табылады.

Банктің арнаулы мақсәти процент келтирмейтуғын пул қаржылары активіндегі үлесін азайтыу хәм нақ пул қаржылары ликвидлигі бойынша тез ликвидленетуғын, бирақ процент келтиріуші қысқа мүддетлі инвестиция портфелин жаратыу болып табылады.

Банктің актив инвестиция саясатының тийкарғы бағдары – пул қаржыларын қойыу пайдалы болған бахалы қағазлар орталығын анықлау, хәр бир конкрет дәуирге инвестиция портфелинің структурасын оптималластырыу болып табылады.

Траст операциялары:

Мәмлекетимиз экономикасы ушын траст искерлигин раўажландырыўдың ең қолайлы бағдарларынан бири, коммерциялық банклердің инвестиция фондлары менен бирге ислесиўи болып табылады.

Заманағөй шәраятта, фонд базарында профессионал болмаған жеке инвестор ушын, оның алған баҳалы қағазлар портфелинің үмитлилиги хәм ликвидлилигин, дәраматлылығын оптимал пропорцияларда ушлап турыў ушын өз қаржысын инвестициялаўы жүдә қурамалы. Сол себепли ол инвестиция институтына жәрдем сорап мүрәжат етиўи керек. Бул бириншиден, зәрүрли консультатция алыў мүмкиншилигин береді; екиншиден, бул жерде тек ғана консультатция емес, оннан да қурамалырақ хызмет түрлери бар. Бул майда инвесторлардағы пул қаржыларын жыйнаў хәм бул қаржыларды рискти кемейтиў хәм дәраматты көбейтиў мақсетинде баҳалы қағазлардың кең жыйнағына избе-из жайластырыў арқалы басқарыў болып есапланады.

Инвестиция фондлары искерлигинин мақсети – инвесторлардың пул қаржылырын тартыў ушын акциялар шығарыў хәм олардың фонд атынан баҳалы қағазларға, және де хәр түрли қойылмаларға, банк счетларына қойыў болып табылады. Банк инвестиция фондының басқарыўшысы сыпатында ямаса фонд депозитарийи болыўы мүмкин. Инвестиция фондлары хәм банклердің бирге ислесиўи еки тәрәп ушын да пайдалы болып есапланады. Егер банк басқарыўшы болса, бул жағдайда фонд инвестициялар үстинен квалификацияланған басқарыўды, қаржыларды дурыс хәм нәтийжели пайдаланыў кепиллигин алады. Егер банк фонд депозитарийи болып, барлық операциялар хызметин орынласакомиссия сыйлығын алады хәм фонд портфелин басқара отырып ол, хәр қыйлы фирмалар үстинен қадағалап отырыў мүмкиншилигине ийе болады.

Коммерциялық банклер тәрәпинен көрсетилип атырған траст хызметлерин раўажландырыўдың және бир бағдары бул пенсия төлемлери ушын пулларды жыйнаўшы, пенсия фондлары менен бирге ислесиўи болып табылады. Мәмлекетлик пенсия фонды пенсия программаларын

релизациялаў ушын, мәмлекетлик жумысшыларға пенсия төлеў ушын жаратылады. Жеке фондлар компаниялар тәрәпинен пайда етилип, өзлериниң жумысшыларының пенсиясын көтериўге бағдарланады. Барлық пенсия фондлары өзлериниң бос пул қаржыларына баҳалы қағазлар сатып алады. Бунда олар коммерциялық банклердиң траст бөлимлерине өз қаржыларын хәм басқарыўын исенген халда, олардың жәрдемине сүйенеди. Пенсия фондына келип түскен түсимлер пенсия төлемлерин жоқарылатады. Жоқарылатылған сумма баҳалы қағазлар сатып алыў ушын, кредит берилиўи ушын хәм басқа да мақсетлерде қолланылыўы мүмкин. Бундай жағдайда фондқа банктің траст бөлиминен алыўы мүмкин болған квалификациялық жәрдем керек болады.

Траст байланысларын раўажландырыўшы және бир қолайлы бағдарлардың бири бул қаржыларды ссуда капиталы базарынан көшпес мүлкке өткериў бойынша, пайда келтириўши дәлделшилик искерлиги болып табылады. Булар ипотека инвестиция трастлары деп аталады.

Мәмлекетимизде көшпес мүлк пенен байланыслы болған инвестиция искерлиги, бул сфераның раўажланған мәмлекетлердеги раўажланыў дәрежесинен белгили бир дәрежеде артта қалмақта. Бирақ, Өзбекстан Республикасының бүгинги күндеги экономикасы базарда көшпес мүлк инвестициясының өсиў активлигин болжаў мүмкиншилигин береді.

Соны да айтып өтиў керек, банклер мүлклер үстинен басқарыўды батыс еллери сыяқлы исеним яки мийрас хаты арқалы әмелге асырады. Ал, мүлк белгили бир көлемге ийе болып, квалификациялық тәртиплестириў мүмкиншилигин бериўши, жеке қолларда болады.

Мәмлекетимиздеги коммерциялық банклердиң бүгинги күндеги кризиси ҳаққында айтатуғын болсақ, буның баслы машқаласы финанс базарының кардинал өзгерип кетиўинен ибарат. Мәмлекетлик облигациялар дерлик жоқ. Акциялар базары зорға жасап киятыр, банклердиң бир-бирине исенимсизлиги себепли, банклер аралық кредит базары да жақсы ахўалда

емес. Валюта базары бар, онда да кейинги ўақытлары спекуляция ушын мүмкиншиликлер шеклеп қойылған.

Бундай ахўалдан шығып кетиўдиң бир жолы, банклер классикалық банк операцияларынан пайда алыўды үйрениўи керек. Финанс институтлары банк атағын алыў ушын, депозитлер қабыллаўы, кредитлер бериўи, есапласыўлар өткериўи ҳәм өз клиентлерине финанслық консультациялар берип барыўы керек. Ал, актив операцияларының қолайлы бағдарларының бирин сайлап алыў коммерциялық банклер ушын өз искерлигин жақсылаў имканиятын береді.

2.3. Коммерциялық банклердиң жаңа операциялары.

Кейинги ўақытлары коммерциялық банклер көп сандағы қәнийгелестирилген кредит шөлкемлери, және де өз финанс компанияларына ийе болған ири санаат корпорациялары менен бәсекиниң өтлесиўине дус келди. Конкуренцияның өтлесиўине 80-90-жыллары АҚШ та, Англияда, Японияда ҳәм басқа да раўажланған мәмлекетлерде қабыл етилген, кредит сферасында туўрыдан-туўры ҳәкимлик шеклеўлериниң жеңиллетилиўи себеп болды. Бәсеки банклер тәрөпинен жаңа искерлик областларының табылыўын, олар тәрөпинен қосымша клиентлер тартылыўын ҳәм оларға жаңа хызмет түрлери усынылыўын қәлиплестиреди. Усылайынша, валюта менен, биржа

индексleri менен, валюта опционларын сатыў сыяқлы мүддетли питимлерден кең пайдаланылады.

Бундай операциялардан «своп» (инглиз тилинен: swop - өзгертиў) операциясы кең тарқалды. Бул нақ пулға сатып алыў менен бир ўақытта анық мүддетке белгиленген питим. «Своп» операциясының бирнеше түрleri бар: процентлик, валюталық хәм басқа да своп операциялары.

Процентлик «своплар» қарыз миннетлемелериниң еки мүлк ийелери арасындағы келисимди аңлатады. Бунда төлеў процентлерин өз-ара алмаслаў көзде тутылады. Соның менен бирге «своплар» жүзиўши процент ставкаларын алмаслаў да болыўы мүмкин. Бул жағдайлардың барлығында, процент дәрәматларын өзлестириў хуқықы алмасланғаны менен, бул қарыз миннетлемелеринде көрсетилген капитал алмасыўын билдирмейди.

Валюталық «своплар» - хәр түрли валюталарды алмаслаў питими. «Своп» валюта операциясы шет ел валютасын келешекте нақ пулға сатып алыў жуўапкершилиги менен алмаслаў питими болып табылады.

Процент ставкалары хәм валюталар «своп» операциялары айырым жағдайларда бирлеседи: бир тәрәп төлейди, мысалы ушын, жүзиўши процент ставкалары бойынша процентлер шекленген ставкалар бойынша процент төлемleri менен алмасланады. «Көп мақсетли хызмет» схемасы күннен-күнге кең пайдаланылмақта. Бул схема өзінде коммерциялық қағазлар, акцептлер, нақ ссудалар хәм басқалардың шығарылыўын өзінде бирлестириўши, кредитлестириўдиң спецификалық формасын сәўлелендиреди. Банк қарыздарға орта мүддетли кредитлер ушын жол ашып береді. Бунда ол келисим хәрекети даўамында қысқа мүддетли финанс ресурслары базарынан пайдаланыў имканиятын сақлап қалады.

Кейинги ўақытлары банк кредит карточкалары менен берилетуғын тутыныў ссудалары жүдә кең тарқалып кетти.

Төлем хәм кредит операцияларының бирлесиўи бул операциялардың атақлы болып кетиўине алып келди. Олар бойынша процент төлемleri салыстырмалы жоқары - әдетте қысқа мүддетли коммерциялық қағазлар

бойынша дэрамаглардан 4-5 процентлик пункт жокары болып келеди. АҚШ штатларының дерлик ярымында, бул операциялар бойынша процент ставкаларының жокарғы шегарасын белгилеп берйўши ызам қабыл етилген. Бул айырым штатларда 15%ке шекем.

Кредит карточкаларының кең таркалыўы коммерциялық банклерди овердрафттиң қосымша имканиятларын берйўге ийтермеледи. Овердрафт формасындағы ссуда бойынша көпшилик банклер жокары процент төлемлерин есаплайды.

Ири банклер өз хызметлерин ссуда хызметлерин көрсетиў хәм өзине карағанда киширек болған банклерге кредит карточкалары жәрдеминде төлемлер сферасында сатады. Олар буның менен киши банклерди компьютер информациялық системаға көп шығын жумсаўдан қутқарады.

Бүгинги күнде кредит шөлкемлери тәрeпинен көрсетилип атырған әхмийетли хызмет түрлериниң бири бул лизинг болып есапланады. Лизинг бул қымбат болған үскене, машина хәм транспорт қуралларының банк тәрeпинен ижараға берилиўи. Бул операцияларды әмелге асырыў ушын банк өндирис қуралларының ижарасын тәмийнлеўши өз лизинг бөлимлерин ашады.

Лизинг коммерциялық банклердиң клиент компанияларының көбейиўине алып келди. Лизинг келисими мүддети тамамланғаннан соң, көпшилик банклер клиентлери ижараға алынған үскенени сатып алыўы ушын, оның қалдық баҳасы көлеминде кредит береди. АҚШ та Федерал резерв система лизинг операциялары хәм үскенени алыў ушын ссудалар арасында анықланған сәйкесликти тәмийнлеўге хәрекет етеди. Соның ушын да, холдинг компанияларына бундай ижаралардың шөлкемлестирилиўин хәм қаржыландырылыўын өз мойнына алыўға рухсат етиледи. Бунда ижараға алынып атырған мүлктиң дерлик толық баҳасы жазылады – оның қалдық баҳасы үскенени алыў ушын кететуғын шығынның 10% инен асып кетпеўи керек.

Ахырғы он жыллықта халық аралық инвестициялық жойбарларда, яғный жойбарларды қаржыландырыуда банклердің орны артпақта. Ири масштабтағы жойбарларды орынлауда күннен-күнге комплекслік финансылық тәмийнлеу талап етилмекте.

Және де, банк практикасында «факторинг» аты менен белгили болған комплекс хызмет түри кең тарқалған. Бул банк ямаса оның қәнийгелестирілген компания бөлимлери тәрөпинен клиенттиң төлем талапларын сатып алыу болып есапланады. Бул арқалы банк дәлделшиликти өз мойнына алады хәм комиссия ушлап қалыу арқалы қосымша хызметлер көрсетеди.

Заманагөй шәраятта, факторинг операциялары өзине клиент – компанияның бухгалтерлик есабын жүргизиуди, өним транспортировкасын хәм оның келип түсиуин шөлкемлестирю, қамсызландырыу хәм басқа да хызметлерди қосыу арқалы өз сферасын сезилерли дәрежеде кеңейтти. Факторинг хызметин көрсетиуши банк есапласыудың пайдалырақ формасына өтиу мүмкиншиликлери ҳаққында хабар бөреди, клиентке өз декларациясын толтырыуда бар болған салық жеңилликлеринен толығырақ пайдаланыуға жәрдем бөреди, исеним хызметин хәм басқа да хызметлерди көрсетеди. Ири банклер ири кәрханаларға, олардың халық аралық операциялар бойынша, яғный төлемлерди жыйнау, талаплардың орынланыуы, айлықлар бөриу хәм басқалар бойынша есапласыуға өзиниң комплекс хызметин усынады. Бул операциялардың барлығы бойынша пул түсимлери хәм шығынлары, клиент таңлаған валютада бир баланста алып барылыуы мүмкин.

Банклер, илмий тармақлардағы бизнес рисклилигин финансластырыу механизми менен тәмийнлеу арқалы илимий техникалық жаңалықларды ислеп шыгыуда хәм тарқатыуда әҳмийетли роль ойнайды. Сол себепли АҚШ тың көпшилик коммерциялық банклери өз қурамынан венчур финанс компанияларын бөлип шығарған, ал батыс Европа банклери венчур капиталы ушын арнаулы фондлар дүзеди. Рискли бизнести қаржыландырыудағы

банклердің материаллық қызығышылығы венчур компанияларының акциялары фонд биржаларына шығарылған жағдайда яки бул акцияларды шөлкемлестіріу айланысына қосыу арқалы ири көлемдеги пайда алыу болып табылады.

Жуўмақлау.

Коммерциялық банклердің актив операцияларының мазмунын хәм өзгешеликлерин көрип шығып, өткерилген изертлеулер тийкарында төмендеги жуўмақларды шығарыу мүмкин:

1. Банктің актив операциялары - бул банк өзиниң дэраматын асырыу хәм банк турақлылығын тэмийнлеу ушын өзінде бар болған ресурсларын айландырыу операциялары болып табылады.

2. Актив операциялардың классификациясы бойынша хәр қыйлы көз қараслар бар: Антонов П.Г., Пессель М., Букато В.И. хәм Львов Ю.И.

актив операцияларына кредит, касса, инвестиция операциялары хәм басқа да операцияларды киргизеди. Себеби, бул операциялар банк операцияларының кең тарқалған түрлеринен болып есапланады.

3. Кредитлестириў коммерциялық банклердің актив операцияларының тийкарғы түрине айланды. Себеби қысқа мүддетли кредитлердің көлеми артып бармақта. Көбинше бул кризис шәраятында риск дәрежесиниң жоқарылығы хәм анықсызлығы менен түсиндириледи.

4. Коммерциялық банклер тәрәпинен берилетуғын кредитлерди бир қатар белгилери бойынша, яғный мүддети, тәмийнленгенлик түри бойынша, көлеми бойынша хәм басқа белгилери бойынша классификациялаў мүмкин.

5. Мәмлекетимиз коммерциялық банклериниң активлериниң структурасында баслы орынды еки тийкарғы статьялар ийелейди: экономикаға кредитлер хәм мәмлекетлик бақалы қағазларға қойылмалар.

6. Кейинги ўақытлары коммерциялық банклер көп сандағы қәнийгелестирилген кредит шөлкемлери, және де өз финанс компанияларына ийе болған ири санаат корпорациялары менен бәсекилесиўге дус келди. Бәсекиниң айда болыўына кредит сферасында туўрыдан-туўры хәкимлик шеклеўлериниң жеңиллетилиўи себеп болды. Бәсеки банклер тәрәпинен жаңа искерлик областларының табылыўын, олар тәрәпинен қосымша клиентлер тартылыўын хәм оларға жаңа хызмет түрлери усынылыўын қәлиплестиреди.

Мәмлекетимиз коммерциялық банклери еле шет еллер менен актив операция өткерий дәрежесине жеткени жоқ, бирақ мәмлекетимиздің коммерциялық банклериниң актив операциялардан пайдаланыў дәрежесин асырыў ушын, шет ел тәжрибесинен пайдаланыў мүмкин. Деген менен, олардан тек ғана бизлердің шәраятларымызға дурыс келетуғынын алыўымыз мүмкин.

Коммерциялық банклер финанс системасы орайы болып, мәмлекеттиң, жумысшы орталықтың хәм миллионлап жеке шахслардың қойылмаларын өзінде жыйнайды. Актив операциялары арқалы коммерциялық банклер хәр қыйлы қарыздарға: жеке шахсларға, компанияларға хәм мәмлекетке өз

фондларына жол ашып береді. Банк операциялары товар хәрекетін хәм ислеп шығарыўшының тутыныўшыға көрсететуғын хызметін, және де мәмлекеттің финанслық искерлигин жеңиллестиреди. Олар айланыс каржыларының бир үлесін жеткерип береді, ал өзлери айланыстағы пуллар санын ретлестириўши сыпатында қатнасады. Актив операциялар анализинен көринип турғанындай, коммерциялық банклердің миллий системасы мәмлекетимиздің экономикасының алдына қойған ўазыйпаларын орынлаўда әҳмийетли роль ойнайды.

Коммерциялық банклер системасының өз искерлигин уқыплы хәм мүтәжликлер менен толық сәйкесликте хәм мәмлекет экономикасының баслы ўазыйпаларын әмелге асырыў мүмкиншиликлери оны басқарыўдың нәтийжелилиги менен байланысly. Қәлеген шөлкемлестирилген искерликти, соның менен бирге коммерциялық банклердің операцияларын да басқарыў квалификацияланған болыўы керек. Егер банк системасы турақлы, өсиўши болыўын хәм жәмийетшилик тутыныўшылығын қанаатландыра алыўын қалесек, коммерциялық банклер барлық операцияларын әмелге асырыўда, әсиресе кризис шәраятында зәрүрли абайлылықты сақлаўы керек.

Питкериўши қәнигелик жумысымды жуўмақлай отырып, коммерциялық банклер хызмети мәмлекеттің бирден бир дизиминиң әҳмийетли көлеминиң бөлеги болып, халық хожалығының түрли тармақларын, атап айтқанда, исбилерменлик субъектлерин финансластырыўда үлкен әҳмийетке ийе. Соның ушында коммерциялық банклер хызметинде актив операциялардың әҳмийетин еле де жетилистириў зәрүр екенлигин хәм буның ушын төмендеги усынысларды усымбақшыман:

- Коммерциялық банклердің актив операциялардан пайдаланыў дәрежесин асырыў ушын, шет ел тәжрибесинен бизлердің шәраятларымызға дурыс келетуғынларынан пайдаланыў;
- Банк тәрәпинен қысқа хәм орта мүддетли кредит берилиўин арттырыў;

- Коммерциялық банклер хызметин ҳам финанс-банк системасын баҳалаўда жетекши халық-аралық рейтинг компаниялары тәжрийбелеринен пайдаланыў;

- Банк активлери сыпатын жақсылаў, банк хызметин жетилистириў;

- Банк хызметлериниң жаңа түрлерин енгизиў, халықтың ҳам хожалық жүритиўши субъектлердиң бос турған пул қаржыларын узақ мүддетли депозитлерге тартыў арқалы исбилерменлик субъектлерин финансластырыў ушын жаңа қаржыларды жыйнаў;

- Киши бизнес ҳам жеке исбилерменлик субъектлерди кредитлестириў көлемин еле де кеңейтириў;

- Ишки бос пул қаржыларының банк айланысына енгизилиўин қоллап-қуўатлаў арқалы коммерциялық банклердиң ресурс базасын асырыў;

- Республика коммерциялық банклер ҳам финанс институтларын дүнья жүзлик қабыл қылынған стандартлар, усыллар ҳам баҳалаў көрсеткишлери дизиминде ислей алатуғын жоқары дәрежели қәнийгелер менен беккемлеп барыў.

Бул илажлар әмелге асырылғанда бүгинги базар экономикасы шараятында коммерциялық банклер тәрәпинен хожалық жүритиўши субъектлерди кредитлестириў процесслериниң активлиги еледе артып, коммерциялық банклерде көрсетилип атырған хызметлер сыпаты жоқары дәрежеде раўажланған болар еди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Өзбекстан Республикасы Конституциясы. – Ташкент: Ўзбекистон, 2010 ж.
2. Өзбекстан Республикасы Салық Кодекси. «Халқ сўзи». 26 декабрь 2007 жыл.
3. Өзбекстан Республикасы Бажыхана Кодекси. Халық сөзи 1998 ж. 3-январь
4. «Банк ҳам бан хызмети ҳаққында»ғы Өзбекстан Республикасы нызамы. 1996-жыл 25-апрель

5. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманы. Пухаралардың Өзбекстан Республикасы коммерциялық банклериндеги аманатларын корғаў кепилликлерин тәмийинлеўге тийисли қосымша ис-иләжлар ҳаққында. 2008 жыл 28 ноябрь, ПП-4056-сан.
6. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманы. Экономиканың реал секторы кәрханаларын қоллап-қуўатлаў, олардың турақлы ислеўин тәмийинлеў ҳәм экспорт потенциалын асырыў ис-иләжлары дәстүри ҳаққында. 2008 жыл 28 ноябрь, ПФ-4058-сан.
7. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманы. Экономикалық тураксыз кәрханаларды коммерциялық банклерге сатыў тәртибин тастыйықлаў ҳаққында. 2008 жыл 19 ноябрь, Ф-4010-сан.
8. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Қарары. Ислеп шығарыў ҳәм социаллық инфраструктураны еле де раўажландырыў бойынша қосымша ис-иләжлар ҳаққында. 2009 жыл 20 январь, ПҚ-1041-сан.
9. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетини мәжлиси Қарары. 2008 жылда Республиканы социал-экономикалық раўажландырыў жуўмақлары ҳәм 2009 жылда экономиканы турақлы раўажландырыўдың бас ўазыйпалары ҳаққында. 2009 жыл 13-февраль.
10. Өзбекстан Республикасы Президенти Ислам Каримовтың 2011 жылдың тийкарғы жуўмақлары ҳәм 2012 жылда Өзбекстанды социал-экономикалық раўажландырыўдың баслы бағдарларына бағышланған Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети мәжлисиндеги “2012 жыл ўатанымыз раўажланыўын жаңа басқышқа көтеретуғын жыл болады” темасындағы баянаты. 2012-жыл 19-январь «Халық сөзи» газетасы.
11. Каримов И.А. Мәмлекетти модернизация қылыў ҳәм экономикамызды турақлы раўажландырыў жолында. –Т.: Ўзбекистон, 2008. Т.16. – Б. 206.
12. Каримов И.А. Дүнья жүзлик финанслық-экономикалық кризис, Өзбекстан шараятында оны сапластырыўдың жоллары ҳәм иләжлары / И.А.Каримов. – Т:Ўзбекистон, 2009. – 56б.

- 13.Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Асарлар, 11-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2003.
- 14.Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Асарлар, 13–том. Т.: “Ўзбекистон”, 2005.
- 15.«Мәмлекетимизди модернизация қылыў ҳәм күшли пухаралық жәмийет қурыў– бас мақсетимиз» – Президент Ислам Каримовтың Өзбекстан Республикасы Олий Мәжлиси Нызамшылық палатасы ҳәм Сенаттың қоспа мәжлисиндеги баянаты // Халық сөзи, 2010 жыл 28 январь
- 16.«Тийкарғы ўазыйпамыз – Ўатанымыз келешеги ҳәм халқымыз пәраўанлығын еле де раўажландырыў». – Президент Ислам Каримовтың 2009 жылдың тийкарғы жуўмақлары ҳәм 2010 жылда социал-экономикалық раўажландырыўдың бас бағдарларына бағышланған Министрлер Кабинетиниң мәжлисиндеги баянаты // Халық сөзи, 2010 жыл 30 январь.
- 17.Каримов И.А. Мәмлекетимизде демократик реформаларды еле же тереңлестириў ҳәм пухаралық жәмийетин раўажландырыў концепциясы (Өзбекстан Республикасы Олий Мәжлиси Нызамшылық палатасы ҳәм Сенаттың қоспа мәжлисиндеги баянаты), «Халық сөзи», 2010 жыл 13 ноябрь (№ 220),
- 18.Өзбекстан Республикасы Президенти И.А.Каримовтың «Мәмлекетимизди модернизация қылыў ҳәм күшли пухаралық жәмийет қурыў– бас мақсетимиз» ҳәм де « Тийкарғы ўазыйпамыз – Ўатанымыз келешеги ҳәм халқымыз пәраўанлығын еле де раўажландырыў» атлы баянатларын үйрениў бойынша қолланба. – Ташкент: Иқтисодиёт. - 2010.
- 19.Абулқосимов Ҳ. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. –Т.: Akademiya, 2008.
- 20.Оммабоп иқтисодиёт: моҳияти ва асосий тушунчалари (ўзбек ва рус тилларида). Илмий-оммабоп қўлланма. (Бекмуродов А.Ш., Гимранова О.Б., Шамшиева Н.Н.) Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 92 б. (электрон версияси билан).

21. Ўзбекистон – иқтисодийни модернизациялаш ҳамда ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги ва юксак босқичи йўлида. (Бекмуродов А.Ш., Гафуров У.В.) Т.: Иқтисодиёт, 2008. – 126 б. (электрон версияси билан).
22. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. – 2004. – 9-сон.
23. Ўзбекистон иқтисодийни либераллаштириш ва модернизациялаш йўлида. Экспресс-проспект. (Бекмуродов А.Ш., Беркинов Б.Б., Усмонов Б.Б., Ҳамидов О.М., Гафуров У.В. ва Неъматов И.У.). - Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 10 б. (электрон версияси билан).
24. Фабозци Ф. Управление инвестициями. Москва: ИНФРА-М, 2000, 932 с.
25. А.Вахобов, Н.Жумаев, У.Бурханов «Халқаро молия муносабатлари» Т: Шарк, 2003

Интернет сайтлари:

1. www.mf.uz
2. www.uza.uz
3. www.lex.uz
4. www.bank.uz
5. www.agrobank.uz